İSLAM FETHİNDEN IRAK SELÇUKLULARININ YIKILIŞINA KADAR KAZVÎN'İN SİYASÎ TARİHİ

Akif RENÇBER*

Özet

Sasaniler döneminde Taberistan bölgesinde yaşayan Deylemlilerin akınlarına karşı garnizon kenti olarak kurulan Kazvîn şehri, bu görevini İslam fethinden sonra da devam ettirmiştir. Hz. Ömer döneminden Selçuklu hâkimiyetine kadar Kazvîn sürekli Deylemlilerin tehdidi altında kalmıştır. Selçuklu döneminde ise şehrin potansiyel tehdit unsuru İsmailîler olmuştur. Kazvîn şehri civarında Abbâsîler döneminde Musa ve Mubarekiyye adı altında iki şehir daha kurulmuştur. Şehir İslam döneminde Hz. Ömer ile beraber Emevîler, Abbâsîler, Tahirîler, Zeydîler, Sacoğulları, Samanoğulları, Ziyarîler, Büveyhîler, Gazneliler ve Selçukluların hâkimiyeti altında kalmıştır. Zaman zaman Selçuklu saltanat mücadelelerine ev sahipliği yapmanın yanında Sünnî-Şiî hâkimiyet mücadelesinin de yoğunlukta yaşandığı şehir, Elburz dağlarının eteklerinde, bol ormanlık alana sahip ve Deylem bölgesine sınırdır. İslam coğrafyacıları Kazvîn'i Cibal bölgesinde tasnife tabi tutmakta ve şehirden övgülerle bahsetmektedirler.

Anahtar Kelimler: Kazvîn, Cibal, Deylem, Abbâsîler, Selçuklular

* Arş. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD, akifrencber@hotmail.com

POLITICAL THE POLITICAL HISTORY OF QAZVIN FROM ISLAMIC CONQUESTS TO COLLAPSE OF THE SELJUKS OF IRAQ

Abstract

The Qazvin city that was founded to against the attack of Daylam living in Tabaristan in the period of the Seljuks maintained its task after Islamic conquest. The Qazvin was threaten by the Daylam from the period of Caliph Omar to domination of Seljuk. As for the period of the Seljuk, Ismailies became potentially threat of city. Two cities also called as Musa and Mubarakiyah were founded nearby the Qazvin city in the period of the Abbasids. The city was governed firstly by Caliph Omar and then in turn by Umayyads, Abbasids, Tahirids, Zaidis, Sajids, Samanids, Ziyarids, Buwayhids, Ghaznavids and Seljuks in the period of İslam. Occasionally, fight of sultanete of Seljuks and of Sunni and Shiities took place in that city. That city was located in the slope of the mountains of Elbourz and it had many of jungle area and border of Daylam. Muslim geographers accept that city in the Jibal region and speak in praises of it.

Key Words: Qazvin, Jibal, Daylam, Abbasids, Seljuk

Giriş

Kazvîn, (قزوين) Cibal bölgesi[1] dâhilinde tarif edilmekle beraber, Deylem bölgesine sınır olarak kabul edilmektedir. Elburz dağının eteklerinde iki vadiden müteşekkil olan şehir, Vadi'l-Kebir ve Vadi'l-Siyrem olarak adlandırılan iki vadiye sahiptir. Bu vadilerde yazın kuraklık hâkimken kışın yeterli miktarda su akmaktaydı. Şehrin etrafında geniş ormanlık alanlar ve Kuzeybatıdan Güneydoğu istikametine uzanan dağlar bulunmaktadır. Demografik yapı bakımdan Arap ve Acem olmak üzere iki ana unsura dayanan bir nüfus yapısına sahip olan Kazvîn şehrinin haracı iki milyon dirhemdi.[2] İbn Hurdazbih'in eserinde haracın miktarı bir milyon iki yüz bin dirhem olarak ifade edilmektedir.[3] Farsça'da şehrin ismi Kaşvin (كشوين) yani "korunmuş hudut" manasına gelmektedir. Bu isim daha sonra Arapçalaşarak Kazvîn haline dönüşmüştür.[4] Bazı müsteşrikler ise Kazvîn isminin Hazar denizinin batı yakasında yaşayan *Kaspi* (Caspi) isimli bir kavimden geldiği ve bundan dolayı Batılıların Hazar denizine *Caspian Sea* tabirini kullandıkları iddiasında bulunmaktadırlar.[5]

Kazvîn; günümüzde Elburz dağlarının güney eteğinde, Tahran'ın 150 km Kuzeybatısında, rakımı 1290 olan, kanalların suladığı verimli bağ ve bahçelerin olduğu, tarım ve sanayi şehridir.[6] Kazvîn civarında yapılan

[1] Doğu'da Horasan çölü ile Fars eyaleti, batıda Azerbaycan, kuzeyde Elburz Dağları, güneyde Huzistan ile çevrili eyalettir. Bu isim eyaletin çok büyük bir kısmının dağlık olmasından ötürü verilmiştir. R. Hartmann, "Cibal", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* c. III, (İstanbul 1982), s. 158.

[2] Yakubî, *Ülkeler Kitabı,* çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2002, s. 51-53; V. Minorsky, *Hudûdu'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib,* çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 90; Ebu'l-Fidâ, *Takvimu'l-Büldân,* çev. Abdü'l-Muhammed Ayetî, Tahran 1349, s. 485; Hüseyin Kuli Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", *Berresîhâ-yî Tarihî,* c. IV, Tahran 1969, s. 99.

[3] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı,* (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 56.

[4] el-Belazûrî, *Fütûhu'l-Büldân,* (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 460; Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 105.

[5] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 106.

[6] Marcel Bazın, "Kazvin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXV, (Ankara 2002), s. 154.

kazı çalışmalarında M.Ö. iki bin yılının sonlarında Kazvîn ovasında yaşamış olan bir kavmin varlığına ulaşılmıştır.[7]

Sasani hükümdarlarından I. veya II. Şahpur tarafından 250 yılına yakın bir zamanda garnizon kenti olarak inşa edilen Kazvîn şehrinin kuruluş amacı Deylemlilerin[8] akınlarına karşı imparatorluğun kuzey sınırlarını güvenlik altına almaktır. Sasaniler sürekli Deylemliler ile mücadele içinde olduğundan sadece barış dönemlerinde Kazvîn için sükûnet ortamı sağlanabilmekteydi. Kaleye öncelikle askerler daha sonra da yavaş yavaş halk yerleştirilmiştir.[9] Anlaşıldığı kadarıyla Şahpur döneminde şehrin kuruluş amacı göz önüne alındığında çarşı pazarı bulunan bir şehirden ziyade askeri üs konumunda kullanılacak bir yerleşim merkezi olarak Kazvîn'in inşa edildiğini söyleyebiliriz. Bu münasebetle Garnizon kenti olarak görev yapan Kazvîn'in Sasanilerin kuzeydeki en son toprağı olduğu anlaşılmaktadır. Bir uç şehri olarak sıkı güvenlikli olma ihtimali de oldukça yüksektir. Dolaysıyla Sasani toprak bütünlüğünün korunması açısından Kazvîn şehrinin büyük öneme haiz olduğunu söylemek gerekir.

1. Hz. Ömer Döneminde Fethinden Emevî Hâkimiyetine Kadar Kazvîn

[7] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 99.

[8] İran'ın eski hükümdarları ve Sasaniler Deylem bölgesi halkını hiçbir zaman hâkimiyetleri altına alamadılar. Dahası Deylem halkının akınlarından hâkimiyet sahalarını korumak için bir dizi önlem almak zorunda kaldılar. Özellikle serhat bölgesinde bulunan kaleleri ele geçirme yoluna gitmeyle beraber Kazvin gibi garnizon yapılanmalarıyla Deylem bölgesine karşı güvenlik üssü meydana getirdiler. İran şehirlerinin fethi sırasında Müslüman Araplar da Deylem bölgesini hâkimiyetleri altına alamadıkları için Sasanilerden daha fazlasını yapamadılar. Bir rivayete göre Haccac, Deylem bölgesini ele geçirmek için bir harita yaptırmış, bu haritayı Deylem elçilik heyetine göstererek onların barış yoluyla boyun eğmelerini tavsiye etmişti. Deylemliler haritayı inceleyerek ülkeleri hakkında coğrafi bilginin yeterli olduğunu ancak savaşçılarının bu haritada yer almadığını belirterek açıkça Haccac'ı uyarmışlardı. Bernard Lewis, *Haşişiler,* çev. Ali Aktan, Sebil Yayınları, İstanbul 1995, s. 36. Bu anlatıdan Deylem bölgesinin neden uzunca bir süre İslam'ı kabul etmeden İslam topraklarına komşu olarak yaşadıklarını anlamak mümkündür. Savaşçı bir millet ve muhkem bir coğrafi mekâna sahip olmaları Deylem halkı ve bölgesinin Selçuklular zamanına kadar hâkimiyet altına alınamamasına neden olmuştur.

[9] Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide,* çev. Abdül-Hüseyin Nevaî, Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1364, s. 109; el-Belazuri, *Fütûhu'l-Büldân,* s. 460; Bazın, "Kazvin", s. 154; C. Edmund Bosworth, *Historic Cities Of The İslamic World,* Brill, Leiden-Boston 2007, s. 431.

Müslüman Araplar hızla Arabistan yarım adasından çıkarak İslamiyeti yayma amacıyla yeni yerleşim yerleri fethetmeye başlamakla beraber Arabistan yarımadasının yanı başında bulunan İran topraklarını hedef aldılar. Özellikle Hz. Ömer döneminde fetih süreci büyük bir ivme kazanarak İran topraklarının fethi için savaşlar yapılmaya başlandı. Bu kapsamda Sasaniler ile yapılan savaşlarda son olarak Nihavent savaşı İran topraklarının tamamının fethedilmesi için Müslüman Araplara büyük kolaylık sağladı. Müslüman Araplar artık Sasani Devleti'nin yıkılmasıyla İran topraklarında fetih hareketleri kapsamında hâkimiyet kurmaya başlayarak şehirleri birer birer aldılar. Bunlardan biri de fetihlerin başlamasından iki yıl sonra ele geçirilen Kazvîn şehridir.

Kazvîn şehri fethedilmeden önce bölgede etkin konumda olan Deylemliler ile ilk mücadele yaşandı. Müslümanlar ile Deylemliler arasında 22/642 yılında vuku bulan savaşı Müslümanlar kazandı. Bu savaştan sonra hızlı bir ilerleme kaydeden Müslüman-Arapların etki alanı Hz. Ömer döneminde Kufe valisi Mugire b. Şube'nin el-Bera b. Azib'i Kazvîn'e vali tayin etmesiyle Kazvîn'e kadar ulaştı. Deylemlilerle mücadele ederek şehri İslam idaresine sokmak amacıyla görevlendirilen Bera, Ebher'i fethettikten sonra Kazvîn şehrine hareketle şehri fethetmek için hazırlık yapmaya başladı. Kazvîn ileri gelenleri bu tehlike karşısında sürekli savaş halinde oldukları Deylemlilerden Müslümanlara karşı savaşmak için yardım talep ettiler. Deylem ileri gelenleri, Kazvîn halkına yardım sözüne rağmen Müslümanların Kazvîn'e saldırısı sırasında yüksek bir yerde konuşlanmış vaziyette olan biteni seyrediyor, Kazvîn'e yardım etmiyorlardı. Bu durum karşısında Müslümanlar ile savaşmanın kendileri için faydalı olmayacağı kanaatine varan Kazvîn ileri gelenleri antlaşma yapmayı kabul ettikleri

gibi Bera'nın cizye teklifini kabul etmeyerek Müslüman oldular.[10] Böylece fetih silsilesine Kazvîn şehri de dâhil edildi. Bazı müelliflerin eserlerinde Kazvîn ileri gelenlerinin Ebher halkı ile yapılan barış antlaşmasının aynısını istedikleri ve teslim oldukları kaydedilmiştir.[11] Bu rivayetten hareketle ilk anlatımdan farklı olarak Kazvîn halkının Müslüman olmadığını ve zımmi statüde kaldığını söyleyebiliriz. Zira Kazvîn halkı eğer Müslüman olsaydı antlaşma yapmaya gerek olmayacaktı. Bu durumda Kazvîn cizye vergisi ile Müslüman Arapların idaresi altına alınmıştır diyebiliriz.

Bera, şehri fethettikten sonra Müslümanlardan 500 kişiyi maaşlı memur olarak görevlendirdi. Araplardan bazı kabilelere ise sahipsiz arazileri tımar karşılığında verdi. Buna karşılık arazileri ekip biçen kabile mensupları, şehrin gelişmesini, arazilerin sulama yoluyla verimli hale gelmesini sağladılar. Buna ek olarak yeni ikamet yerlerinin yapılmasında katkıda bulundular.[12] Bera'nın bu girişimi sayesinde Kazvîn garnizon kenti olmanın yanı sıra çarşı pazarı, ekim alanları ve normal yaşantının var olduğu bir şehir haline geldi. Ancak Kazvîn'e gerçek anlamda şehir görünümü kazandıran kişi Hz. Osman döneminde

[10] el-Belazuri, *Fütûhu'l-Büldân,* s. 460-461; Bazın, "Kazvin", s. 154; Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 107-108.

[11] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. II, çev. Ahmet Ağırakça v.dğr., Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, s. 518; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide,* s. 219; Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 108; Abdü'l-Hüseyin Zerrinkub, "The Arab Conquest of Iran and ıts Aftermath", *The Cambridge History of Iran,* c. IV, Cambridge 1975, s. 20. Burada bir noktaya temas etmekte fayda vardır. Hz. Ömer dönemindeki fetih sonrası uygulanan politikaya baktığımızda fey esasına göre bir uygulamanın yapıldığını görmekteyiz. İyi bir idareci ve sosyal teşkilatlanmacı olan Hz. Ömer Müslümanlar arasında ganimet paylaşımı sonrası sosyo-ekonomik uçurum oluşmaması adına fey esasını uygulamaya koymuştur. Fey: en genel anlamda savaş veya sulh ile ele geçen yerlerden alınan menfaatlere verilen isimdir. Bu isim ilk olarak Hz. Peygamber döneminde Beni Nadir Yahudilerinin sürgün edilmesi olayında ortaya çıkmıştı. Beni Nadir'den ele geçen topraklar Haşr Suresinin 6-10. ayetleri nazil olunca ganimet esasına göre değil Müslümanların ortak malı olarak Hz. Peygamber'in tasarrufunda kalmıştır. Hz. Ömer döneminde ilk olarak Sevad arazilerinin ele geçmesinden sonra uygulanmaya başlamış ve ümmet adına ganimet olarak dağıtılmayarak eski sahiplerinde bırakılmıştır. Gelirleri ise vergi olarak Müslümanlara verilecektir. Bu uygulama, başlangıçta sadece sulh ile ele geçen toprakların gelirlerinde kullanılırken, 642'den sonra savaşla ele geçen topraklarda da uygulanmaya başlanmıştır. Kısacası fey usulüne göre değerlendirilen topraklar, Müslümanların ortak malı olarak kabul edilerek eski sahiplerine tevdi ediliyordu. Ancak asıl egemenlik, vergi ve sahiplenme açısından Müslümanların elindeydi. Mustafa Demirci, *Abbâsîlerde Toprak Sistemi,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 31-35.

[12] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 108.

Irak genel valisi olan Velid b. Ukbe'nin tayin ettiği Said b. el-As oldu. Bu dönemde şehir tahkim edilerek Deylem bölgesi ile mücadele edebilecek seviyeye getirildi. Ayrıca şehre Kûfe halkından bir grup yerleştirildi.[13]

Kazvîn, İslamî dönemde hilafet merkezinden gönderilen valiler aracılığıyla yönetiliyordu. Bu çerçevede Hz. Ömer döneminde Ebu Dücane b. Semmak ve Kesir b. Şehab Kazvîn'de valilik yaptı. Hz. Osman döneminde Said b. el-As, Hz. Ali döneminde ise siyasî istikrarsızlıktan dolayı diğer halifelerin dönemlerine göre daha fazla sayıda vali görev yaptı. Rebi b. Huseym, Ebul'l-Arif, Mürre b. Şerahil ve Abide b. Ömer, Hz. Ali döneminde Kazvîn'de valilik görevlerinde bulundular.[14]

Müslüman-Araplar İran topraklarını fethetmeye paralel olarak iskân politikası çerçevesinde İran şehirlerine bir takım yerleştirmeler yaptılar. Kazvîn şehrinin de aralarında bulunduğu birçok İran şehri bu şekilde Arap nüfusu ile takviye edildi.[15] İskân politikası nüfus dengesinin mevcut yönetimler lehine dengelenmesi ve güdülmek istenilen politikanın bu sayede sağlam bir zemine yerleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Zira şehirde yaşayan halk, her an isyancı bir güce dönüşebilir potansiyele sahiptir. Müslüman-Arapların bu politikayı uygulamasındaki bir diğer sebep ise yeni fethedilen yerlerin Müslüman olma sürecini hızlandırmaktır.

Kazvîn fethedildikten sonra sürekli olarak Deylem bölgesinin fethi için bir üs olarak kullanıldı. Bu münasebetle Hz. Ömer döneminden Memun dönemine kadar Kazvîn'den Deylem bölgesine 17 adet sefer düzenlendi. Bunun yanında Deylemliler Kazvîn'in fethinden önce Müslümanları durdurmak amacıyla kurdukları ittifakla başarı elde edemediler.[16]

---

[13] Bazın, "Kazvin" s. 154; Sütude, "Tarihçe- Kazvin", s. 110.
[14] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 110.
[15] Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları,* Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 13.
[16] Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 30-31.

2. Emevîler Döneminde Kazvîn Şehri

İslam iktidarının Emevîlere geçmesiyle beraber mevcut toprakların idaresi de el değiştirmiş oldu. Artık merkezden veya İran topraklarının idare edildiği Irak'tan Kazvîn şehrine vali ataması Emevîler tarafından yapılmaktaydı. Bu münasebetle Emevîlerin Irak genel valisi olan Haccac b. Yusuf kendi oğlu Mahmud'u Kazvîn'e vali tayin etti. Daha sonrasında Yezid b. Muhelleb bu görevi üstlendi.[17] Kazvîn'in Emevîler döneminde de merkeziyetçi bir politika tarzında yönetim esasına tabi tutulduğunu söylemek mümkündür. Zira Kazvîn ve İran'ın diğer şehirleri Irak merkezinden yapılan vali atamalarıyla yönetilmekteydi. Bu durum kısmi de olsa merkeziyetçi bir yapının varlığına işaret eder.

Kazvîn şehri Sasaniler döneminde olduğu gibi Emevîler döneminde de Deylem bölgesine sınır olduğundan bir uç şehriydi. Şehir, Deylemlilerden gelebilecek saldırılara karşı sıkı güvenlikli bir ortam olma zorunluluğuyla önemli sayıda askere sahipti. Nitekim 80/700 yılında güvenlik önlemlerinde bir gevşeklik durumu ve kale kapılarının açık olduğu bir zaman diliminde gece ani bir baskınla Deylemliler şehre saldırı düzenlediler. Kazvîn süvarilerinden Muhammed b. Ebi Sebre'nin tavsiyesi üzerine şehrin kapıları Deylemliler içeride oldukları halde kapatıldı. Yapılan savaş sonucunda Müslümanlar galip geldi ve Deylemliler uzunca bir süre Kazvîn'e saldırma teşebbüsünde bulunamadılar. Muhammed'in Kûfe'ye gönderilmesinden sonra Deylemliler tekrar Kazvîn üzerine saldırılar düzenlemeye başladı. Deylemlilerin yoğun baskısı ve Kazvîn halkının halifeden Muhammed'i geri talep etmesi üzerine Muhammed Kazvîn'e tekrar görevli olarak gönderildi.[18] Kazvîn'in Emevîler döneminde de garnizon kent özelliğini Deylem akınlarının devam etmesinden gözlemlemekteyiz. Çünkü

[17] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 110; Bosworth, *Historic Cities Of The İslamic World,* s. 431.
[18] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. IV, s. 144; Fatih Erkoçoğlu, Abdülmelik b. Mervan ve Dönemi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 336; Yaşaroğlu, Taberistan Zeydileri, s. 31.

Deylemlilerin yoğunlukta ikamet ettiği Taberistan, Emevî idaresi altına alınamamıştı.

3. Abbasî Devleti Hâkimiyetinde Kazvîn Şehri

Abbâsî ihtilali sonrası Emevîlerin sahip olduğu topraklara yerleşen Abbâsîler şehirleri düzenleme ve imar etme gibi faaliyetlere giriştiler. Bu kapsamda Şahpur'un kurmuş olduğu Kazvîn şehri, H. 2. asra kadar önemli yerleşim merkezlerinden biri iken Abbâsî halifesi Musa el-Hadi 169-70/785-86 yılları arası Kazvîn'in Deylemliler ile savaş halinde olması münasebetiyle eski şehrin yakınlarında Musa şehri olarak bilinen yeni bir şehir inşa ettirdi. Şehre kendi yakınları ve adamlarından oluşan bir grup insanı yerleştirdi. Harunreşid döneminde Kazvîn'de inşa edilen diğer bir şehir ise Türk gulamlarından olan Mubarek et-Türkî tarafından Mubarekiyye ya da Medinetü'l-Mubarek ismiyle bilinen yerdir. Bu şehir de 176/786 yılında inşa edilmiş ve Hâdi'nin yaptığı gibi Mubarek de şehre gulamlardan oluşan bir grup insanı yerleştirmiştir.[19] Mevcut şehir varken yeni bir şehir inşa etmek güç ve iktidar çerçevesinde ele alınması gereken bir husustur. Zira Bera'nın Kazvîn'i fethetmesiyle şehre yerleştirdiği etnik unsur Kûfe'li Araplardı. Kûfe'liler ağırlıklı olarak bedevî[20] Araplardan oluşuyordu.

[19] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 111; Bosworth, *Historic Cities Of The İslamic World,* s. 431.

[20] Bedevî: Çöl ve vahalarda develeriyle birlikte konargöçer olarak yaşayan Araplara verilen isimdir. Bunlar, ilk İslâm fetihleri sırasında, orduların büyük bir kısmını meydana getiren çok sayıda askerle savaşlara katıldılar. Başta Irak ve Suriye olmak üzere daha sonraları batıda Mısır ve Kuzey Afrika ile Endülüs'e, doğuda İran, Afganistan, Horasan ile Sind'e eski veya yeni kurulan ordugâh şehirlerine yerleştirildiler. Böylece İslâm medeniyetinin önemli bir parçası oldular. Hz. Ömer kendisinden sonra halife olacak şahsın Arap'ın aslı ve İslâm'ın yardımcıları olan bedevîlere iyi davranmasını tavsiye etmiştir. İslâm fetihleri neticesinde Arap yarımadasında bedevî nüfusu azalmış, bazı kabileler birleşmeye mecbur kalmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bazı bedevîlerin gerçek anlamda iman etmedikleri anlatılmaktadır. Esedoğullarından bir topluluk bir kıtlık yılında Medine'ye gelip Hz. Peygamber'e Müslüman olduklarını söyleyerek ondan zekât istediler. Bunun üzerine menfaatlerine düşkün olan bedevîlerin gerçekten iman etmediklerini, zekât alabilmek için Müslüman olmuş göründüklerini ortaya koyan şu ayet nazil oldu: *"Bedevîler 'inandık' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat 'Müslüman olduk' (teslim olduk) deyin! Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz Allah amellerinizin sevabından hiçbir şey eksiltmez; çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*(Hucurat 14) Mustafa Fayda, "Bedevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. V, (İstanbul 1992), s. 313-315. Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi bedevîler Arabistan yarımadasından fetihler vasıtasıyla çıktıktan sonra özellikle İran topraklarındaki fethedilen

Abbâsî otoritesi ile pekte uyuşma göstermeyen bu halk kitlesine karşı yeni bir denge unsuru mahiyetinde bir yerleşim yeri kurulmasının açıklanabilir bir durum olduğu kanaatindeyiz. Diğer taraftan Mubarek'in kurduğu şehir için Türk kökenli gulamların şehirde iskân ettirilmesi Kazvîn'de yaşayan Arap unsura karşı siyasî bir güç dengesi oluşturma gayreti içinde olunduğunu gösterir.

Siyasî otoriteyi muhkemleştirme ve Deylemlilerle mücadeleyi daha da etkin bir hale getirme çerçevesinde izlenen yol bazen yeni bir şehir inşası olduğu gibi bazen de bir takım yüklerin hafifletilmesi şeklinde yapılmıştır. Nitekim Harunreşid (170-93/786-808) Rafi b. Leys'in Horasan'daki isyanını bastırmak üzere düzenlediği seferde Kazvîn halkı ile de görüşerek onların Deylemlilerle olan mücadelelerinden kaynaklı dile getirdikleri sıkıntılar karşısında şehir üzerindeki vergi miktarında indirim yaptı. Kazvîn şehrinin vergi miktarı yıllık on bin dirhem ve sabit bir ödenek hesabı üzerinden alınacaktı. Bu düzenlemenin yanında Harunreşid Kazvîn şehrinde bir sur inşasının yanında bir de Cuma Camisi inşa ederek caminin bakımını çeşitli vakıflara tahsis etti. Şehirde inşa edilmeye başlatılan surlar Mutezbillah döneminde tamamlanabildi.[21] Bu surun yapılması ve vergi miktarının azaltılması daha önceki sorun olan Deylemlilerin baskınları ve şehri tahrip etmelerinden ileri gelmektedir. Şehrin yağmalanması halkın üretim yapmasına hem engel hem de elde olanın zarar görmesi anlamına geliyordu. Bütün bu olumsuz durumlar Kazvîn'in güvenlik ve ekonomik anlamda ayrıcalıklı olmasını gerektirmekteydi. Deylem bölgesinin dağlık bir bölge olması bölgenin sürekli Kazvîn'e hâkim olan devletler için sınır olmasına neden olmuştu. Bu sebeple Kazvîn sürekli olarak Deylemlilerin saldırılarına maruz kalıyordu.

şehirlere yerleştirildiler. Kazvin şehri de iskân politikası çerçevesinde yerleştirme yapılan şehirler içinde yer almaktaydı. Dolayısıyla bu şehirlerin Arap nüfusunun ekserisi bedevîlerden oluşuyordu.

[21] Bazın, "Kazvin", s. 154-155; Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 111-112.

Abbâsîlerin Kazvîn şehri ve civarında aldığı bir takım önlemler isyanların engellenmesi için yeterli olmuyordu. Bu sebeple Memun (198-218/813-33) halifeliği döneminde Muhammed b. Humeyd et-Tai'yi Azerbaycan'ın doğu kısmında isyan etmiş olan Babek üzerine görevlendirmekle beraber, Irak-ı Acem dağlarında isyan eden Zirek Ali b. Sadaka'nın isyanını bastırmak için de görevlendirdi. Muhammed, Zirek Ali'nin isyanını bastırdığından hizmetleri karşılığında Kazvîn ve Azerbaycan'ı yönetimi kendisine verildi. Ancak Babek ile girdiği mücadelede öldürüldü. Mutasım'ın hilafeti döneminde ise Deylemliler ile mücadeleler devam ettiğinden Kazvîn şehrinin daha güvenlikli bir hale getirilmesi amacıyla şehirdeki ilk yerleşimcilerden ve aynı zamanda tarihçi Hamdullah Müstevfi'nin ceddi olan Kûfeli Fahrüddevle Ebu Mansur el-Kufi'ye 223/837 yılında Kazvîn şehrinin yönetimi verildi. Şehir yirmi yıl boyunca (243/857 yılına kadar) Ebu Mansur'un elinde kaldı.[22] Hadi ve Harunreşid dönemlerinde Kazvîn'de iki farklı şehir inşa edilmiş ve Kazvîn şehrinin yerleşik unsurundan farklı olarak bu şehirlere farklı yerleşimciler iskân ettirilmişti. Şimdi ise Kazvîn şehrine diğer kurulan iki şehrin rakip unsurlarına karşılık Kûfelilerin iskan ettirilmiş olması enteresan bir durumdur.

266/879 yılında halife Mutemid döneminde İsa Tekin, Rey şehrini ele geçirip valisini sınır dışı ettikten sonra Kazvîn şehrine giderek şehri antlaşma yoluyla ele geçirdi.[23] Mutemid döneminde Amr b. Leys Horasan, Fars, Isfahan, Sistan ve Kazvîn'in yönetimine tayin edildi. Ancak daha sonraki faaliyetlerinden dolayı Abbâsî hilafeti Horasan valiliğine Rafi b. Herseme'yi atadı. Rafi de 271/885 yılında Horasan'a vali tayin edildikten kısa bir süre sonra bağımsız hareket etmeye başladı. 275/888-89'da Muhammed b. Zeyd'i mağlup ederek Taberistan ve Gürcan'ı ele geçirdikten sonra Kazvîn ve Rey'i hâkimiyeti altına aldı.

[22] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 113-114.
[23] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* C. XI, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 83.

Rafi'nin Kazvîn ve Rey'deki hâkimiyeti Muvaffak'ın 278/891 yılındaki ölümüne kadar devam etti.[24] Bölgede otorite boşluğunun ortaya çıkardığı mevcut durumdan faydalanma yoluna giden valiler veya komutanların sürekli olarak Kazvîn şehri veya civarında bağımsızlıklarını ilan ederek hareket etmeye başlaması siyasî istikrarsızlık yanında şehrin savaşlar ve çarpışmalarla yıpranmasına neden oluyordu.

Kazvîn şehrinde Abbâsî idaresi Tahiroğulları, Zeydîler, Sacoğulları[25] gibi hanedanlar veya devletler vasıtasıyla zaman zaman kesintiye uğramış olsa da halife Mutazıd'ın faaliyetiyle şehir tekrar ele geçirilmiştir. Halife Mutemid Abbâsîlerde adet olduğu üzere iki tane veliaht belirlemiş, bunlardan ikinci veliaht olarak tayin edilen Muvaffak'a içinde Kazvîn şehrinin de bulunduğu devletin doğu topraklarının idaresini vermişti. Ancak Muvaffak'ın kısa süren halifelik döneminden sonra Mutazıd dönemi başladı. Mutazıd halifeliğin daha çok doğu toprakları ile ilgilenerek özellikle Cibal bölgesi konusunda politika yürütmeye başladı.

Harunreşid ve Memun döneminden beri komutanlık yapan ve İgar usulü[26] ile Kerec ve Burc şehirlerini yöneten Ebu Dülef Kasım b. İsa el-İclî ile birlikte Dülefîlerin[27] bölgede hilafete karşı izledikleri olumsuz politika ve bölgede etkinliğinin artması Mutazıd'ı rahatsız eden bir

[24] İbn İsfendiyar, *History of Tabaristan,* çev. Edward G. Browne, Leiden 1905, s. 190-191; Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 115; Saim Yılmaz, *Mutazıd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2006, s.100; C. Edmund Bosworth, "The Tahirids and Saffârîds", *The Cambridge History Of İran,* c. IV, Cambridge 1975, s. 118.

[25] Azerbaycan'da hüküm sürmüş Türk-İslam hanedanı olan Sacoğulları, tarih sahnesine Muhammed'in Abbâsî halifesi tarafından 889 yılında Azerbaycan'a vali tayin edilmesiyle çıktı. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla Muhammed bağımsız olarak hareket etmeye başladı ve Sacoğulları hanedanı müstakil bir devlet kurmada bir adım attı. Genel olarak Ermeniler ile Azerbaycan ve İrminiyye bölgesinde mücadeleye girişen Sacoğulları önce Rey'i daha sonra da Kazvin'i aldılar. Sacoğulları lideri Yusuf Karmatiler ile girdiği mücadelede 927 yılında öldürülmüş, yerine geçen yeğeni Ebu'l-Müsafirî'nin iki yıllık Azerbaycan valiliğinden sonra ölmesiyle Sacoğulları 929 yılında tarih sahnesinden çekilmiştir. (Ali İpek, "Sacoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXXV, (İstanbul 2008), s. 364-365.

[26] Abbâsîlerde devlet hazinesine direkt olarak aktarılan bir çeşit toprak vergisidir.

[27] Hanedan adını Abbâsî kumandanlarından Ebû Dülef Kasım b. İsa el-İclil'den alır. Kerec, Burç, Dinever, Hemedan. Nihavend ve İsfahan ile civarında hüküm sürmüşlerdir. Ahmet Nedim Serinsu, "Dülefîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. X, (İstanbul 1994), s. 21.

boyuta ulaşmıştı. Bu münasebetle Mutazıd bölgeye oğlu Müktefî ile birlikte hareket ederek Dülefîler ile mücadeleye başladı. Bölgenin direkt olarak Abbâsî idaresine bağlanması için oğlu Müktefî'yi Kazvîn, Rey, Ebher, Zencan, Kum, Hemedan ve Dinever'e vali olarak atadı. Müktefî beş yıl boyunca bu bölgede valilik görevini yürüttü.[28]

Abbâsîlerin Kazvîn'e hâkim olduğu dönemde şehrin nüfusu ağırlıklı olarak Araplardan oluşuyordu. Musa b. Boğa'dan sonra surları tamamlamasıyla beraber şehirdeki nüfusta gözle görünür bir artış yaşandı.[29] Abbâsî hilafetinin kuruluşundaki mayada, Emevî hilafetine karşı memnuniyetsiz olan çeşitli unsurların genetik kodlarının barınıyor olması zamanla ayrışımın yaşanmasına kolaylık sağladı. Ayrıca Abbâsî ihtilalinin oluşum sürecinde Hz. Peygamber'in soyundan gelen biri adına biat alma çalışmaları pek çok farklı grubun desteğini almakla beraber hilafette hakkı bulunduğunu iddia eden bir takım fırkaların umduğunu bulamaması ve mevcut yönetime karşı isyan etmesine neden oldu. Bütün bunlar merkezi sıkıntıya soktu ve merkezden uzak yerlerde görev yapan komutanların haliyle bağımsız hareket etmelerine neden oldu. İşte bunun gibi bir takım sebepler Kazvîn ve diğer İran coğrafyasındaki şehirlerin sürekli olarak el değiştirmesine neden oldu.

3.1. Tahirîler'in Kazvîn'de Hâkimiyeti

Tahiroğullarının[30] kurucusu Tahir b. Hüseyin 194/810 yılında Memun'un ordu komutanı olarak tarih sahnesinde boy göstermeye başlamıştı. Horasan bölgesinde hızla nüfuzunu arttıran Tahir, özellikle Emin'in komutanı Ali b. İsa'yı daha sonra da Dinever valisi Abdurrahman b. Cebele'yi 195/811 yılında saf dışı bırakmasıyla

[28] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VI, s. 309; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* c. XI, s. 134; Yılmaz, *Abbâsîler,* s. 70-88; Saim Yılmaz, "Halife Mutazıd Döneminde Abbâsî Saffârî İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX, (2004), s. 88.
[29] Bosworth, *Historic Cities Of The İslamic World,* s. 431.
[30] Horasan ve Maveraünnehir'de 821-873 yılları arasında hüküm süren bir hanedan olan Tahirîler, 810 yılından 823 yılına kadar Abbâsîlerin valisi iken 821'den itibaren bağımsız bir devlet statüsünde hüküm sürmüştür. Hasan Kurt, "Tahiriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXXIX, (İstanbul 2010), s. 403.

dikkatleri üzerine çekmişti. Abdurrahman ile girdiği mücadelede muhtemel tehlike arz eden Kazvîn şehri için de hazırlıklı olmaya gayret gösteren Tahir, bu münasebetle Abdurrahman ile mücadele içindeyken iş birliği teklifinde bulunduğu Kesir b. Kadire'den olumsuz cevap alınca Kazvîn'in ele geçirilmesi için hazırlıklarına başladı. Bunun yanında Kazvîn valisinin ordusuna bir baskın yapmasından endişe duyuyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı Tahir, Kazvîn üzerine bin atlı bin de piyade olmak üzere iki bin asker yolladı. Kısmen küçük bir askeri kuvvete karşı daha fazla kuvvete sahip olan Kesir b. Kadire, Tahir'in daha önce elde ettiği şöhretin etkisiyle kendinde savaşacak gücü göremeyerek şehri terk etti.[31] Böylece Kazvîn şehrinin idaresi Zeydîlerin Taberistan'da devlet kurup 865'de Kazvîn'i ele geçirmesine kadar Tahirîlerin elinde kaldı.

3.2.Abbâsî Devletiyle Zeydîlerin Kazvîn'de Mücadelesi

Müstainbillah döneminin sonlarında Zeydîler[32] ile başlayan çatışma Kazvîn şehrinin Zeydî hâkimiyetine girmesiyle zirve yaptı. Dai Kebir lakaplı Hasan b. Zeyd 251/865 yılında Cüstan b. Vehsudan ile birlikte Ahmed b. İsa ve Kasım b. Ali'yi Kazvîn, Rey, Ebher ve Zencan'ı almak için görevlendirdi. Tahirîlerin Rey valisi şehirden kovulduktan sonra Kazvîn ele geçirildi ve Hasan b. Ahmed el-Kevkebi'ye verildi. 254/868 yılına kadar Kazvîn şehri Hasan b. Zeyd adına Zeydîlerin hâkimiyetinde kaldı. Musa b. Boğa, Halife Mutezbillah'ın talimatıyla Cibal bölgesindeki şehirlerin tekrar Abbâsî idaresine alınması için Deylemliler ile mücadele içine girdi. Boğa şehre geldiğinde Dai'nin müttefiklerinden oluşan bir ordu ile Kazvîn civarında yapılan savaşı kazandı. Şehri ele geçirdikten sonra şehrin valisini öldürdü ve mallarına

[31] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. V, s. 316; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* c. X, s. 385; Hasan Kurt, *Tahiroğulları,* Araştırma Yayınları, Ankara 2002, s. 21-31.

[32] Zeydîler, Ehl-i Şia'dan olup Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Kûfe'de isyanlarla ortaya çıkmış ve daha sonra Taberistan bölgesinde hüküm sürmeye başlamışlardır. Yaşaroğlu, Taberistan Zeydileri, 33-40.

el koydu. Bu arada Harunreşid döneminde yapılmaya başlanılan sur inşasının da hızla bitirilerek şehrin savunma gücü arttırıldı. Musa b. Boğa bir süre sonra Bağdat'ta çıkan iktidar mücadelesi çerçevesinde halife tarafından merkeze çağırılınca Kazvîn ve civarı tekrar Zeydîlerin hâkimiyeti altına girdi.[33]

Hasan b. Zeyd'in 270/884 yılında vefatından birkaç yıl öncesine kadar Kazvîn Zeydîlerin hâkimiyet altındaydı. Abbâsî komutanı Özgütekin tarafından ele geçirilen Kazvîn Muhammed b. Zeyd'in iktidarının ikinci yılına kadar Abbâsî hâkimiyeti altında kaldı.[34] Zeydî lideri Hasan b. Kasım saltanatının son demlerinde Mâkân b. Kâkî'yi Gürcan valisi yapmıştı. Deylemli lider Mâkân, Zeydî liderleriyle beraber Rey şehrini aldıktan sonra Kazvîn'i ele geçirdi.[35]

3.3. Sâmânîlerin Kazvîn'i Ele Geçirmesi

Müktefî, halifeliği döneminde doğu topraklarından çok batı toprakları ile ilgilenince Cibal ve civar bölgelerde otorite boşluğu hâsıl oldu. Zeydîlerin Kazvîn üzerindeki istekleri bu suretle devam etmesinden dolayı Kazvîn ve civarında Tahirîler, Saffârîler, Zeydîler ve Sâmânoğullarının[36] mücadelesi yaşanmaya başladı.

Samani lideri İsmail b. Ahmed'in emrinde komutan olan Muhammed b. Harun, Zeydîlerin faaliyetleri üzerine İsmail b. Ahmed

[33] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VI, s. 72; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* c. XI, s. 42; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide,* s. 328; İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan,* c. I, çev. Abbas İkbal Aştiyanî, Taberistan 2007, s. 263-264; Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 114; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. III, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 250; Yaşaroğlu, Taberistan Zeydileri, s. 83-34; Bazın, "Kazvin" s. 155.

[34] Yaşaroğlu, Taberistan Zeydileri, s. 96-97.

[35] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VI, s. 523; Yaşaroğlu, Taberistan Zeydileri, s. 126-128.

[36] Maveraünnehir ve Horasan'da hüküm süren bir İslam hanedanı olan Samanilerin menşei hakkında iki farklı görüş vardır. Biri onların Türk olduğu, diğeri ise İran asıllı olduklarıdır. Rafi b. Leys'in Abbâsîlere karşı Maveraünnehir'de başlattığı isyanın bastırılmasındaki hizmetlerinden dolayı Abbâsî halifesi Memun tarafından Esed b. Samanhudat'ın oğullarından Nuh Semerkant'a, Ahmed Fergana'ya, Yahya Şaş'a, Ebu'l-Fazl İlyas Herat'a vali tayin edildi. Böylece Samani hanedanının temelleri 819'da atılmış oldu. 1005 yılında kadar Horasan ve Maneraünnehir'de hüküm süren Samanoğulları, bu tarihte Gazneli ve Karahanlı ittifakıyla tarih sahnesinden silindi. Aydın Usta, "Samaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXXVI, (İstanbul 2009), s. 64-66.

tarafından görevlendirilerek Zeydîleri mağlup ettikten sonra isyan etti ve Abbâsî halifeliğinin elinde bulunan Rey'i ele geçirdi. Bölgede süren istikrarsızlık Abbâsî hilafetini düşündürürken olayın çözümü için Samani lideri İsmail b. Ahmed görevlendirildi. İsmail b. Ahmed'in Muhammed b. Harun'u yakalayıp öldürdükten sonra Rey, Kazvîn, Zencan ve Ebher gibi şehirler hizmeti karşılığında İsmail b. Ahmed'e verildi.[37] Kazvîn Samanilerin idaresi altına girdikten sonra İsmail b. Ahmed şehre kardeşi İlyas b. Ahmed'i vali olarak atadı. İlyas'ın Kazvîn'deki görevi iki yıl sürdü.[38]

Kazvîn'in idaresini eline alan İsmail b. Ahmed ülkesinde reformlar yaparak asayişi ve halkın huzurunu temin etmeye çalışıyordu. Bu münasebetle Kazvîn'de halkın da rızasını alarak bazı toprak sahiplerinin mallarına el koydu.[39] Samanilerin Kazvîn şehrindeki hâkimiyeti bundan sonra da ara ara devam etmekle beraber şehirde Sacoğulları, Deylemliler ve Büveyhîler[40] ile mücadeleler yaşanmıştır.

3.4. Sacoğullarının Kazvîn'de Hâkimiyeti

Yusuf b. Ebi Sac, İbnu'l-Furat'ın vezirliğe ilk tayininden sonra Azerbaycan ve Ermenistan bölgesine komutan ve idari mekanizmayı yürütmek üzere vali olarak görevlendirildi. Bu göreve getirilirken hilâfet merkezine ödemesi gereken belli bir vergi miktarı da bulunuyordu. Yusuf, İbnu'l Furat'ın görevden azledilip yerine el-Hakani'nin tayini ve

[37] Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr,* çev. Abdülhayy Habibi, İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheg-i İran, Tahran 1968, s. 147.
[38] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 116.
[39] Hakkı Dursun Yıldız, "Samaniler", *Doğutan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 53.
[40] Büveyhîlerin menşei, Sasani hükümdarı Behram Gur'un soyundan olduğu rivayet edilen Büveyh b. Fenna Hüsrev'e dayandığı ileri sürülür. Büveyhîler Deylem asıllıdırlar. Deylemliler önceleri Mecusi iken daha sonra Hasan el-Utruş'un gayretleriyle Şiiliği benimseyerek Müslüman oldular. Abbâsî devleti ordularında, Samanilerin emrindeki Mâkân b. Kâkî'nin ordusunda ve son olarak devlet kurmadan önce Ziyari hanedanın lideri olan Merdaviç b. Ziyar'ın emrinde görev yapmışlardır. Merdaviç b. Ziyar'a karşı isyan ettikten kısa bir süre sonra Fars, Cibal ve Hazar denizi kıyısındaki toprakların hemen hepsini kendi idarelerine alan Büveyhîler 932'den 1062 yılına kadar Irak ve İran'da hüküm sürmüşlerdi. Bir ara hanedanın Bağdat kolu Abbâsî halifeliğini kendi tasarrufu altına almayı başarmıştı. Bu hanedan en güçlü olduğu dönemde batıda Rey'den Fırat çölüne kadar hâkim oluğunu biliyoruz. Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. VI, (İstanbul 1992), s. 496-498.

ondan sonra da Ali b. İsa'nın vezirliğe getirilmesi üzerine artık hilâfet merkezine göndermekle yükümlü olduğu malları göndermekten vazgeçti. Kendisini daha da güçlü hissetmeğe başlayıp vezir Ali b. İsa'nın yakalandığı haberini alınca halifenin kendisine Rey şehrini verdiğine dair bir belge çıkarmış ve bunu da vezir Ali b. İsa'nın gerçekleştirdiğini söyleyerek bu görev belgesini kendisine gönderdiğini söylemişti. Yusuf, Rey üzerine yürümek için ordusunu hazırladığı sırada Rey'de Horasan Emiri Nasr b. Ahmed b. İsmail es-Samani'nin Rey valisi olan Muhammed b. Ali Saluk bulunuyordu. Muhammed b. Ali hilafet merkezine her yıl göndermeyi taahhüt ettiği malları göndermeye devam ettiği sırada Yusuf'un üzerine doğru geldiğini haber alınca hemen şehirden ayrılıp Horasan'a gitmiş, Yusuf da Rey'e girerek şehre hâkim olduğu gibi Kazvîn, Zencan ve Ebher vilâyetlerini de ele geçirmişti.

Yusuf, Rey ve Kazvîn'i ele geçirdikten sonra vezir İbnu'l-Furat'a bir mektup yazarak Ali b. İsa'nın kendisini bütün bu bölgeye tayin ettiğine dair haber veriyor, kendisi de bu şehirleri istilâ eden isyancıları kovarak buraları ele geçirdiğini belirtiyordu. Halife el-Muktedir Yusuf'un faaliyetlerinden haberdar olunca İbnu'l Furat'a işin aslını öğrenmesi talimatını verdi. Ali b. İsa'nın sorgulanmasında Yusuf'un hilafet merkezini hile ile oyalamaya çalıştığı ve adı geçen şehirler için görevli olarak tayin edilmediği anlaşılınca Halife, Hakan el- Müflihi komutasında bir orduyu Yusuf'un üzerine sevk etti. Yusuf üzerine gelen bu orduyu mağlup ettikten sonra bir kısmını esir alarak Rey şehrine götürdü. Bu mağlubiyet üzerine Halife, Mu'nis el-Hadim'i kalabalık bir orduyla Yusuf'un üzerine gönderdi. Yusuf üzerine gelen kalabalık ordu karşısında yenilgi alacağını düşünerek Halife'ye bir mektup yazıp onun rızasını almağa çalıştı. Kendisine Rey ile civarının verilmesi karşılığında her yıl bütün askerlerin ihtiyaçlarını giderdikten sonra beytülmale yedi yüz bin dinar göndermeyi taahhüt ediyordu. Ancak Halife el-Muktedir,

Yusuf'un hilafet merkezini aldatmaya çalışmasından dolayı eman isteğini kabul etmedi. Halife kuvvetlerinin galibiyeti üzerine Yusuf, Kazvîn ve Rey bölgesinden çekildikten bir süre sonra yakalanarak Bağdat'a götürüldü. Munis ise bu bölgeyi Halife el-Muktedir adına Vasıf el-Bektemuri'ye verdi. Daha sonra Kazvîn ve Rey ile diğer şehirlerin idaresi Ali b. Vehsudan'a verildi.

922 yılında Yusuf, Bağdat'ta hapisteyken Azerbaycan'daki siyasî istikrarsızlıktan dolayı halife tarafından beş yüz bin dinar vergi ödemek şartıyla serbest bırakılarak Kazvîn, Rey, Zencan ve Ebher şehirlerine vali tayin edildi.[41]

4. Deylemlilerin Kazvîn'de Hâkimiyet Kurması

Esfar b. Şireveyh, Zeydîlerin Taberistan'daki son lideri Hasan b. Kasım'ı öldürdükten sonra onun hâkim olduğu yerleri eline geçirerek 316/928 yılında Taberistan, Kazvîn ve Rey'de hâkimiyet kurmayı başardı. Esfar, bölgeyi ele geçirdikten sonra Samani Emiri Nasır b. Ahmed adına hutbe okuttu. Esfar sadece Kazvîn ile sınırlı kalmayıp şehrin havalisinde bulunan Alamut kalesini de ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Deylem hükümdarlarından Siyahçeşm b. Malik'in elinde bulunan Alamut kalesini almak için hileye başvuran Esfar, öncelikle Deylem hükümdarına bir mektup yazarak gönlüne girmeye çalışmış ardından da ailesi ve bakmakla yükümlü olduğu efradını Alamut'a yerleştirme karşılığında Siyahçeşm'e Kazvîn'i vermeyi vaat etmişti. Teklifinin kabul edilmesi sonrasında sadece ailesini değil güvendiği adamlarını da Alamut kalesine konuşlandırarak planın son kısmını tatbik etmeye koyulan Esfar, nihayet Siyahçeşm'i Kazvîn'e davet ederek onu yakalattı ve öldürdü. Esfar, böylece Alamut kalesine de hâkim olmayı başardı.

[41] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VI, s. 452-482; Hakkı Dursun Yıldız, "Sacoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. VI, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 127-131; Wilfred Madelung, "The Minor Dynasties Of Northern Iran", *The Cambridge History Of Iran,* c. IV, Cambridge 1975, s. 231; İpek, "Sacoğulları", s. 364-365.

Esfar'ın bölgede giderek güçlenmeye başlaması onun bağımsız hareket etmesine ve bir hükümdar gibi davranmasına neden oldu. Bundan dolayı Esfar bağlı bulunduğu Samani Emiri Nasr b. Ahmed adına hutbe okutmaktan vazgeçerek ona karşı isyan etti ve Rey şehrinde taht kurdurarak bağımsız bir devlet başkanı gibi hareket etmeye başladı. Abbâsî Devleti bu itaatsizlik karşısında Samani Emiri'nin müdahale edemeyeceğini anlayarak Harun b. Garib komutasında bir askeri birliği Esfar'ın üzerine yolladı. Halifenin kuvvetleri ile Esfar'ın ordusu arasında Kazvîn civarında meydana gelen savaşta Harun mağlup olarak geri çekildi ve birçok askerini Kazvîn kapısı önlerinde kaybetti. Bu savaş esnasında Kazvîn halkının halifenin kuvvetlerine destek ve yardımlarda bulunması Esfar'ın sonunu hazırladı. Zira Esfar üzerindeki baskıyı attıktan sonra Kazvîn halkına oldukça sert bir şiddet politikası uygulamış ve bunun neticesinde ordusunun bile nefretini kazanmıştı.

Esfar, Kazvînlilerin kendisine karşı cephe alması karşısında öncelikle şehre ağır denilecek derecede vergiler koyarak halkı ekonomik anlamda ezmeye başladı. Kazvîn'e karşı izlediği sert tutumunu bir nebze arttırarak bu defa da halkın mallarına el koydu. Bununla da yetinmeyen Esfar, halka işkence ve baskılarla uyguladığı şiddet politikasının dozajını giderek arttırmaya devam ederek bu paralelde Kazvîn'in geçmişten beri problemli olduğu Deylemlilerle tehdit ediyor hatta onların Kazvîn şehrine saldırmalarını teşvik ediyordu. Esfar'ın zulmünden minarede ezan okuyan müezzin dahi etkilendi.

Esfar'ın Kazvîn şehrine karşı uyguladı bu şiddet politikası karşısında ordu mensupları da muhalefet etmeye başlamış ancak muhtemelen dayanacak sağlam destek arayışı içinde beklemeye koyulmuşlardı. Zira Esfar'ın komutanlarından Merdaviç görevli olarak Tarum şehrine gidip Esfar adına Müsafirî hanedanı liderinden itaat etmesini istemiş, buna karşılık her ikisi de Esfar'a karşı anlaşarak

Kazvîn'i ele geçirip Esfar'ı öldürmek için anlaşmışlardı. Merdaviç ordu mensuplarının bazılarına mektuplar yazarak onların da desteğini almıştı. Bu destek daha sonra giderek ziyadeleşti. Merdaviç'in Esfar'a karşı hareketinden hemen önce Esfar'ın ordusu isyan ederek Onun Kazvîn'den kaçmasına neden oldu. Önce Horasan'a sonra da ailesinin bulunduğu Alamut'a gitmek için hazırlık yapan Esfar, bu arzusunu gerçekleştiremeden Merdaviç tarafından yakalanarak öldürüldü. Merdaviç Esfar'ı öldürdükten sonra Kazvîn'i kendi idaresi altına alarak devletini kurdu.[42] Bölgede otorite boşluğunun vahim bir noktaya ulaştığının ispatı Esfar'ın değişik milletlerden bir ordu tesisi etmesinin yanında onun da farklı bir millete mensup olmasıdır. Özetle Kazvîn'de bu dönemde gücü bir nebze olsun elinde tuttuğunu hisseden her komutan bağımsızlık hedefiyle hareket etmiştir.

5. Büveyhîlerin Hâkimiyetinde Kazvîn Şehri

Merdaviç, Esfar'ı öldürdükten sonra Kazvîn'i ele geçirmişti. Merdaviç'in emri altında bulunan Büveyhî kardeşlerden Ali, Merdaviç tarafından Kerec valiliğine tayin edildikten sonra İran'ın güneyinde bir devlet kurma gayesiyle çevresine çok sayıda Deylemli topladı. Ali bu arada Merdaviç'e karşı Abbâsî halifesinin desteğini sağlamaya çalıştı. Merdaviç'in 935'te öldürülmesinden dolayı Ziyarîlerin[43] zayıflamasıyla Hazar denizi kıyılarındaki topraklarının büyük bir bölümü-içinde

[42] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VI, s. 523-529; İbn-i Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* c. XI, s. 274; İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan,* s. 317; Müstevfî, *Tarih-i Güzide,* s. 409; Bosworth, *Historic Cities Of The İslamic World,* s. 431; Abdülkerim Özaydın, "Esfar b. Şireveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XI, (İstanbul 1995), s. 373-374; Madelung, "The Minor Dynasties Of Northern Iran", s. 212-213.

[43] Yaklaşık olarak 927'den 1090'a kadar geçen süreçte varlık gösteren Ziyarîlerin kurucusu Merdaviç b. Ziyar'dır. Hanedan Deylemli olup ismini Merdaviç'in babasından almaktadır. Gürgan, Taberistan, Kumis gibi bölgelerde faaliyet göstermiş olan bu hanedan, İslam öncesi hanedanlardan Gilan hükümdarı Keyhüsrev ile aynı soydan gelenler olarak kendilerini tasvir ediyorlardı. Bu hanedan bir süre sonra varlığını Selçuklulara bağlı olarak devam ettirmiş ve en sonunda Hasan Sabbah tarafından ortadan kaldırılmıştır. Erdoğan Merçil, "Ziyariler", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* c. XIII, (İstanbul 1986), s. 622-624.

Kazvîn şehri de bulunmaktadır- Büveyhî kardeşlerin eline geçti.[44]

Ziyarîler, siyasî güç dengesinde gerilemekle beraber Büveyhîlerle Veşmgir döneminde mücadeleye devam etmişti. Bu münasebetle 323/935 yılından itibaren Büveyhîler ile Ziyarîler arasında Kazvîn ve diğer Cibal bölgesi şehirleri için hâkimiyet mücadelesi uzun süre yaşandı.[45] Kazvîn'de yaşanan mücadeleye Sâmânîler de dâhil olmuş, Sâmânîlerin Horasan valisi 330/941 yılında Veşmgir'in elinden önce Rey'i daha sonra da Kazvîn şehrini almayı başarmıştı.[46]

337/948-49 yılında Kazvîn şehri Büveyhîlerin lideri Rüknüddevle'nin hâkimiyeti altındaydı. Müsafirî lideri el-Merzuban Rey'i Büveyhîlerden almak için harekete geçtiğinde Rüknüddevle onu oyalamaya çalışarak geri dönmesi karşılığında Kazvîn şehrinin de içinde bulunduğu birçok şehri ona vereceğini vaat ediyordu. Rüknüddevle zaman kazanmakla hem ordusundaki el-Merzuban taraftarlarını tutuklattı hem de ordusuna yeni katılanlar sayesinde güç kazandı. Kazvîn'e hareket eden Rüknüddevle ile Merzuban arasında vuku bulan savaşı Rüknüddevle kazanarak Kazvîn şehrini de böylece kendi hâkimiyeti altında tutmayı başardı.[47]

Yaklaşık yüzyıl boyunca Kazvîn'de hâkimiyet kuran Büveyhîler döneminde Kazvîn şehrinde sık olmasa da yönetime karşı bir takım isyanlar meydana gelmişti. Bu isyanlardan biri 358/968 yılında vezir İbnü'l Amid tarafından bastırılmıştır.[48]

Fahrüddevle döneminin veziri ve aynı zamanda Büveyhî idaresini elinde tutan Sahib b. Abbad, 373/983 yılında Kazvîn'e gelerek şehirde iki yıl boyunca ikamet etmiş, şehre büyük bir ilgi ve alaka göstererek imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Kazvîn'de birçok imaret, yeni

[44] Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", s. 499; Mehmet Azimli, "Sünnî Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şiî Hanedan: Büveyhîler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* VII/ 2, (2005), s. 21.
[45] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VI, s. 625.
[46] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VII, s. 55.
[47] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VII, s. 136; Madelung, "The Minor Dynasties Of Northern Iran", s. 234.
[48] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 117.

mahalleler, büyük bir cami ve medrese ile beraber Kazvîn kalesinin surlarını tamir ederek şehirde bir de saray inşa ettirmiştir. Şehre yedi kapı yaptırarak şehir halkını dokuz mahalleye taksim etmiştir.[49]

Büveyhîlerin Kazvîn valisi Emir Ebu Mansur b. Kurigenç 377/987 yılında Fahrüddevle'ye karşı isyan girişiminde bulunmuştu. Kazvîn emirinin bu tavrı karşısında şiddete başvurmayan Büveyhî lideri valiye ihsanda bulunarak hoş sözlerle gönlünü almış ve eman vermişti. [50] Kazvîn'de olası bir isyan ve sonrasında devlete çıkaracağı faturanın sıkıntıları da Fahrüddevle'nin ihtiyatlı politikası sayesinde böylece önlenmiş oluyordu.

407/1016-17 yılında Büveyhîlerin hizmetinde bulunan İbn Fulad devlet hizmetinde önemli görevlerde bulunması sayesinde çevresinde belli oranda bir güç toplamıştı. Topladığı bu güce istinaden Mecdüddevle ve annesinden Kazvîn şehrinin kendisine ve kendisine tabi olanlara ıkta olarak verilmesi teklifinde bulundu. İsteğinin reddedilmesi üzerine Rey taraflarında yağma ve tahriplerde bulunan İbn Fulad, Manuçehr b. Kâbus'tan da aldığı destekle Büveyhîleri iyice kötü duruma düşürdü. İbn Fulad'ın baskısına daha fazla dayanamayan Mecdüddevle, ona istediği yerler vermek zorunda kaldı.[51] Mecdüddevle'nin başta olduğu dönem, Büveyhîler açısından problemli ve zayıf bir dönemdir. Bu açıdan emirlerin veya komutanların bir takım toprak taleplerinden bulunması gayet normal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. Gazneli Devleti Hâkimiyetinde Kazvîn

Gaznelilere devletin en parlak dönemini yaşatan Sultanı Mahmud, genişleme siyaseti çerçevesinde hareket ederek yönünü Kuzeybatı istikametinde önce Rey şehrine çevirmiştir. 420/1029 yılında Rey'i ele

[49] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 117; Merçil, "Büveyhîler", s. 499.
[50] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VII, s. 382.
[51] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VII, s. 545.

geçirdikten sonra komşu ülkelerin hükümdarları Mahmud'a çeşitli hediyeler sunma ve bizzat sultanın huzuruna çıkmayla itaatlerini bildirmek için Rey şehrine gelmişlerdi. Ancak Müsafirî hanedanına mensup olan II. İbrahim itaatini bildirmeyerek bir nevi sultan Mahmud'un gücünü kabul etmemişti. Mahmud bu davranışından dolayı Cüstanî hanedanına mensup olan el-Merzuban'ı, İbrahim'i cezalandırmak üzere görevlendirdi. Merzuban büyük bir ordu ile Müsafirî hanedanının elinde bulunan Kazvîn şehrini ele geçirmeyi başardı. Cibal bölgesinde hâkimiyetini kuran Sultan, Horasan'a geri dönmekle beraber Rey şehrini oğlu Mesud'a tevdi etti. İbrahim Kazvîn'i tekrar geri kazanmak maksadıyla şehirde bulunan Gazneli askerleri üzerine bir baskın düzenledi. Gazneli askerinin büyük kısmı öldürülürken geri kalanlar kaçarak şehri terk etti. İbrahim'in şehri ele geçirmesinin en büyük nedeni aslında Kazvîn halkının İbrahim'e yardım etmesiydi. Rey'de valilik yapan Mesud, Kazvîn sorununu halletmek üzere harekete geçerek Kazvîn'i tekrar Gazne idaresi altına aldı.[52]

Gazneliler bölgede hâkimiyet kurmak için bir yandan yerel hanedanlarla, bir yandan da oğuzların isyanı ile uğraşıyordu. Bu münasebetle Gazneli Devleti'yle Oğuzlar arasında bir süreden beri devam eden husumet Oğuzların Gazne Devleti'ne bağlı bölgeleri yağma etmesi boyutuna kadar ulaştı. Rey'de birçok kez tahrip ve yağma faaliyetlerinde bulunan Oğuzlardan Anasıoğlu komutasında bir grup yağma faaliyetlerinde bulunmak üzere Kazvîn şehrine gitti. Şehir ileri gelenleri halk ile beraber Oğuzlara karşı mukavemette bulunmalarına rağmen Oğuzlara boyun eğmek zorunda kaldı ve Oğuzlarla yedi bin

[52] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VIII, s. 2-3; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VI, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 253; Ahmet Güner, "Müsafirîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXXII, (İstanbul 2006), s. 69; Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 118; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 44; Madelung, "The Minor Dynasties Of Northern Iran", s. 225.

dinar karşılığında barış yaparak itaatlerini arz ettiler.[53] Bitmek bilmeyen oğuz istilası karşısında giderek güç kaybeden Gaznelileri daha disiplinli olan Oğuz menşeli Selçuklular, tarih sahnesinden silmiş ve onların hâkim oldukları topraklarda kendi idarelerini kurmuşladır.

1. Büyük Selçuklu Devleti Hâkimiyetinde Kazvîn

1.1. Tuğrul Bey'in Kazvîn'i Ele Geçirmesi

Selçuklular Gazne Devleti ile girdikleri mücadelede sürekli olarak galip gelmeye başlayınca Horasan bölgesinde 1040 yılında Dandanakan savaşından sonra devlet kurmaya muvaffak oldular. Mevcut toprakların genişletilme çabası dâhilinde girişilen mücadelelerde Kazvîn şehri de bulunuyordu. Tuğrul Bey, 434/1042-43 yılında öncelikle Rey, Taberistan ve Gürcan şehirlerini aldıktan sonra batı istikametinde Kazvîn şehrine geldi. Kazvîn ileri gelenleri halk ile birlikte direnerek şehre Tuğrul Bey'in kuvvetlerinin girmesine engel oldular. Ancak savaş esnasında üstünlüğü ele geçiren Selçuklu kuvvetlerinin şehri zorla ele geçirip yağma etmesinden korkan Merdaviç b. Bessu, savaşı durdurarak barış isteğinde bulundu. Deylemliler, seksen bin dinar karşılında Tuğrul Bey'e itaatlerini arz ettiler.[54]

Tuğrul Bey devleti kurup fetihler yaptıktan sonra mahalli hanedanlardan itaatlerini bildirmelerini talep etmeye başlamıştı. Bunlardan biri de Kazvîn havalisinde bulunan Tarum hâkimi Cüstan'dı. Müsafirî hanedanına mensup olan bu şahıs Tuğrul Bey'e bir takım hediyeler ve para göndererek tabiiyetini bildirmiştir.[55]

454/1062 yılında Kazvîn havalisinde bulunan Semiran'daki Germ

[53] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VIII, s. 10; Bosworth, *Historic Cities Of The İslamic World,* s. 432; Edmund Bosworth, "The Political And Dynastic History Of The Iranian World (AD. 1000-1217)", *The Cambridge History Iran,* C. V, Cambridge History Press, 1968, s. 41.
[54] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VIII, s.103; Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi,* C. I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945, s. 293; Mümeccimbaşı Ahmed b. Lutfullah, *Camiu'd-Düvel,* C. I, Yay. Ali Öngül Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. 16; Bosworth, "The Political And Dynastic History Of The Iranian World (AD. 1000-1217)", s. 30; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *DGBİT*, C. VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 106.
[55] Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 145.

Kalesi Müsafirî hanedanından olan Cüstan b. el-Merzuban'ın elinde bulunuyordu. Cüstan'ın eşi ve oğlu onun aleyhine ittifak yaparak avlanma sırasında kaleyi ele geçirdiler ve Cüstan'ı Germ Kalesinden uzaklaştırdılar. Bölgenin hâkimi olan Tuğrul Bey'den yardım isteyen Cüstan'a istediği yardım bizzat Tuğrul Bey'den geldi. Germ Kalesini kuşatan Tuğrul Bey, kuşatmayı 100 bin altın ve 1000 giysi karşılığında kaldırdı ve kaleyi Cüstan tekrar idaresi altına aldı.[56]

1.2. Büyük Selçuklu Saltanat Mücadelelerinde Kazvîn

Devlet geleneğinin bir getirisi olarak hanedanın üyeleri arasında devlet topraklarının paylaşılması zaman zaman sultana karşı merkezden uzak bölgelerde yöneticilik yapan hanedan üyelerinin bağımsız davranarak isyan etmelerine neden oluyordu. Büyük Selçuklu Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra yukarıda belirttiğimiz durum İbrahim Yınal ile yaşandı. İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'e isyan edip yönettiği topraklarda bağımsız olarak hareket etmeye başlayınca Tuğrul Bey derhal harekete geçerek Yınal'ı Hemedan'da bozguna uğrattı. Yınal buna karşılık 30 bin kişilik bir kuvvetle Ertaş'ın oğulları Muhammed ve Ahmed tarafından desteklenerek Kazvîn'de karargâhını kurdu. Tuğrul Bey ile aralarında yaşanan savaşı bu kez kazandı.[57] İbrahim Yınal'ın isyanı daha sonra bastırılabildi.

Tuğrul Bey'in vefatından hemen sonra kısa süreli bir saltanat krizi baş gösterdi. Tuğrul Bey'in veliaht ilan ettiği Süleyman adına Amidülmülk tarafından hutbe okunmasına karşı Alparslan'ın adına Kazvîn'de Selçuk'un torunları Erdem ve Yağısıyan hutbe okuttular. Neticede Alparslan Selçuklu tahtına oturdu.[58] Devletin merkezi Rey

[56] Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Miratü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular,* çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 104-105.
[57] İbnü'l-Cevzî, *Miratü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular,* s. 64; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* s. 61-62.
[58] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VIII, s. 228; Bundari, *Zubdetü'l-Nusra ve Nühbatü'l-Usra,* çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 26; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

şehri olmasına rağmen coğrafi olarak yine aynı bölge sınırları içinde bulunan Kazvîn şehrinin Alparslan adına hutbe okunmasında kullanılması, Kazvîn'in de Rey kadar önemli bir şehir olduğu izlenimi vermektedir. Bu çıkarım en azından siyasî bakımdan böyledir.

Melikşah'ın ölümünden sonra yaşanan saltanat mücadelelerinde Muhammed Tapar ile Berkyaruk arasında uzun süreli çarpışmalardan sonra Ruzaver mevkiinde iki taraf da yorgun ve usanmış bir vaziyete gelmişti. Karşılıklı gönderilen elçilerden sonra anlaşmaya varıldı. Muhammed Tapar kendilerini barış yapmaya ikna eden emirleri ihanetle suçlayarak Kazvîn Emiri'nden bunları cezalandırmasını istedi. Kazvîn Emirinin komutanlar adına sultandan eman dilemesine rağmen emir yerine getirildi ve barış yapan komutanlar öldürüldü.[59]

1.3. Büyük Selçuklu-İsmailî Mücadelelerinde Kazvîn

1.3.1. Hasan Sabbah'ın Alamut'u Ele Geçirmesi

Irak bölgesi baş daisi olan Abdülmelik b. Attaş'ın Rey'de keşfettiği Hasan Sabbah,[60] Mısır'a gidip geldikten sonra İran coğrafyasında

Yayınları, Ankara 1965, s. 97; Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları,* s. 67; Bosworth, "The Political And Dynastic History Of The Iranian World (AD. 1000-1217)", s. 54; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 30.

[59] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. VIII, s. 454-455; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 29; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* s. 167.

[60] Nizari-İsmailî Devleti'nin kurucusu olan Hasan Sabbah'ın, 438 (1046-47) veya 445 (1053-54) yılında İran'da İmamiyye Şiası'nın önemli merkezlerinden biri olan Kum şehrinde doğduğu rivayet edilir. Kendisi, hayatını anlattığı ve adamlarının Sergüzeşt-i Seyyidinâ adını verdikleri eserinde aslen Güney Yemen'de hüküm süren Himyerî krallarının soyuna mensup olduğunu, babasının Yemen'den Kûfe'ye göç ettiğini, oradan da Kum'a ve nihayet Rey şehrine geldiğini ve kendisinin de burada doğduğunu yazmaktadır. Ancak Mîrhând. Nizâmülmülk'e dayanarak Tusluların onun Himyerî asıllı olduğu iddiasını reddettiklerini ve atalarının Tûs'a bağlı bir köyde oturduğunu söylediklerini belirtmektedir. Âlim kişiliğiyle tanınan babası Ali b. Muhammed İmamiyye Şiası'nın önde gelen simalarından biriydi. Oğlunun eğitimiyle yakından ilgilendi; özellikle felsefî ilimler, kelâm, mantık, fıkıh ve riyaziyyat sahasında köklü bilgi kazanmasını sağladı. Hasan Sabbâh'ın Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ile Ömer Hayyâm'ın arkadaşı olduğu ve birlikte Muvaffak-Lidînillâh en-Nîşâbûri'nin derslerine devam ettikleri, aralarından kim daha önce ikbal ve servete ulaşırsa onun diğerlerine yardım edeceğine dair yeminleştikleri, Nizâmülmülk'ün vezir olunca Hasan Sabbah'a valilik teklif ettiği, ancak onun merkezden uzaklaşmamak için sarayda bir görev istediği, bu isteği kabul edilince Nizâmülmülk'ün görevine göz diktiği, bunu farkeden Nizâmülmülk'ün onu Sultan Melikşah'ın gözünden düşürüp saraydan uzaklaştırdığı ve Hasan Sabbâh'ın da Mısır'a kaçtığı rivayet edilmektedir. Bu hikâye, Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî tarafından da kabul edilmekle beraber 408'de (1017-18) doğan Nizamülmülk'ün 438 veya 445'te doğan Hasan Sabbah ile birlikte aynı hocanın öğrencisi

Selçuklu hâkimiyeti altındaki topraklarda kendi mezhepsel faaliyetlerini yaymaya çalıştı. Kirman, Yezd, Huzistan gibi bölgeleri dolaştıktan sonra daha önce Zeydîlerin hüküm sürdüğü ve diğer İran coğrafyasındaki bölgelere oranla mezhebi faaliyetler açısından elverişli bir ortama sahip Taberistan ve Deylem bölgesine meyletti. Hasan Sabbah'ın bu faaliyetlerinden haberdar olan Nizamülmülk Rey valisi Ebu Müslim'e Hasan Sabbah'ı yakalama emri verdi. Selçuklu yöneticilerinin takibatından kurtulmaya çalışan Hasan, faaliyetlerini gerçekleştirmek adına Kazvîn'in güneydoğusunda 60 fersah uzaklıkta yer alan Alamut Kalesine geldi. Bu münasebetle 4 Eylül 1090 tarihinde Alamut'a gizlice girerek kaledeki birçok askeri kendi safına çekti. Bir süre kalede faaliyetine devam eden Hasan Sabbah, başka bir kale muhafızına üç bin dinarlık bir çek yazarak bir nevi kaleyi satın almasıyla Alamut Kalesini tamamen hâkimiyeti altına aldı.[61] Başka bir anlatımda Hasan Sabbah'ın Alamut'u Fatımi halifesi adına biat istedikten ve ret cevabı aldıktan sonra ele geçirdiği kayıtlıdır.[62] Böylece Nizari Devleti İran topraklarında Kazvîn şehrinde bulunan Alamut Kalesi merkez olmak üzere kuruldu. Ayrıca bu tarihten itibaren Alamut Kalesinden Kazvîn'e birçok saldırı gerçekleştirilecektir.

olması uzak bir ihtimaldir. Henüz yedi yaşında iken ilme istidadı görülen Hasan Sabbah özellikle din âlimi olmak istiyordu. Bunun için 11. yüzyıldan itibaren dailerin önemli faaliyet merkezi haline gelen Rey şehrine yerleşerek tahsiline burada devam etti ve on yedi yaşına kadar ailesinin mensup olduğu İmamiyye Şiası'na bağlı kaldı. Bir gün Emire Zarrâb adlı bir Fatımi daisiyle karşılaştı ve onun konuşmalarından etkilenerek İsmailîyye mezhebine intisap etti. Abdülkerim Özaydın "Hasan Sabbah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XVI, (İstanbul 1997), s. 347-349.

[61] Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa,* c. III, çev. Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 114-117; Farhad Daftary, *Muhalif İslamın 1400 Yılı İsmailîler,* çev. Ercüment Özkaya, Raslantı Yayınları, Ankara 2001, s. 380-382; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,* s. 227; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* s. 120; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* s. 211; Abdülkerim Özaydın, "Alamut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. II, (İstanbul 1989), s. 336; Lewis, *Haşişiler,* s. 37-38.

[62] Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* çev. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s. 147.

1.3.2. Kazvîn Havalisindeki Kalelerde İsmailî-Büyük Selçuklu Mücadeleleri

Kazvîn'in kuzeyindeki dağlarda ve özellikle Alamut Kalesinde İsmailîlerin faaliyetlerine başlamaları ve Selçuklu topraklarına saldırmaları neticesinde Kazvîn'deki İsmailî kalelerini ele geçirmek için Selçuklu Sultanı Melikşah valilerini görevlendirdi. Bu paralelde Hasan Sabbah'ın faaliyetlerine ilk olarak karşılık veren Selçuklu Devleti'nden Alamut ve civarını ıkta olarak alan Yürüntaş oldu. Hâkim olduğu bölgede faaliyet yürüten İsmailîlere karşı Alamut'a akınlar düzenleyen Yürüntaş, bu saldırılarda birçok İsmailî daisini öldürdü. Ancak İsmailîlere karşı kesin bir netice alamadı.[63]

Kazvîn civarında başlayan, giderek etkisini ve genişleme alanını büyüten İsmailî hareketine karşı Selçuklu sultanı Melikşah, İsmailîlerin bölgedeki faaliyetlerine son verme ve Alamut kalesinden uzaklaştırma adına Arslantaş komutasında 1092 yılında Alamut'a bir ordu sevk etmişti. Alamut Kalesinde hâkimiyet alanını genişletip yeni kaleler fethetme faaliyetinden dolayı Hasan Sabbah ile birlikte 60-70 civarında bir grup insan bulunuyordu. Selçuklu kuşatmasının zorluğu ve uzun sürmesi neticesinde kaledeki erzak da oldukça azalmıştı. Hasan Sabbah ve yanındakilerin imdadına Kazvîn'de yerleşik bulunan dai Dihder Ebu Ali ve Kazvîn'deki İsmailî propagandasıyla taraftar edindiği insanlardan oluşan destek yetişti. Alamut kalesine konuşlanan bu grup gece ani bir baskınla Arslantaş'ın kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bu baskın sonucu Selçuklu ordusu mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmıştı.[64]

Hasan Sabbah Alamut Kalesinden sonra Rudbar bölgesinin en büyük kalelerinden olan ve Kazvîn'e 40 km kuzeydoğu mevkiinde bulunan Lamasar Kalesini almak için harekete geçmiştir. 489/1096'da

[63] Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa,* s. 120; Daftary, *İsmailîler,* s. 382-383; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* s. 212.

[64] Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa,* s. 120-121; Ebu'l-Kasım Kaşani, *Tarih-i İsmailîyye,* çev. Muhammed Taki, Danişgede-i Edebiyat-ı Tebriz, Tebriz 1343, s. 131; Lewis, *Haşişiler,* s. 40; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* s. 121-122; Özaydın, "Alamut", s. 337; Daftary, *İsmailîler,* s. 212; Sütude, "Tarihçe", s. 121.

Lamasar Kalesi İsmailîlerin eline geçmiştir.[65]

Melikşah döneminin ilk yıllarında Alamut ve civarını ıkta olarak alan Yürüntaş muhtemelen İsmailî mücadelelerinde başarısız olması veya öldürülmesi sonucunda saf dışı kalmış, onu yerine Kazvîn, Alamut, Tarum ve civarı ıkta olarak Emir Kumaç'a verilmiştir. Ancak daha sonra İsmailî tehlikesinin büyüklüğü karşısında Kazvîn'in yönetimini gulamlarından İmadüddevle Bozan'a veren Melikşah, Bozan'a ailesi ile birlikte şehre yerleşmesi ve İsmailî tehdidine karşı mücadele etmesi talimatını vermişti. Bu görevlendirmeyle Bozan ve oğlu Kazvîn'de toplamda 51 yıl valilik görevinde bulundular. Ancak Kazvîn ve civarındaki İsmailî etkinliği son bulmadı.[66]

Melikşah'tan sonra Muhammed Tapar döneminde Alamut Kalesi üzerine dört sefer düzenlendi. İlk olarak 500/1106 yılında Muhammed Tapar'ın isteği üzerine Taberistan hâkimi Karun b. Şehriyar Gilan ve Deylemli askerlerle birlikte Alamut Kalesini kuşattılar. 12 bin asker gibi büyük bir kuvvetle kaleye saldıran Karun bir başarı elde edemeden geri döndü.[67]

Sultan Muhammed Karun'un başarısızlığı karşısında Alamut Kalesi üzerine Atabek Şirgir'i gönderdi. 503/1109'da tertip edilen bu seferde Şirgir Kazvîn'e giderek dağınık halde bulunan orduları toparladı ve Lamasar Kalesi önlerine kadar geldi. Ciddi bir mücadeleye girmeden -muhtemelen dağınık orduların toplanmasında zaman kaybedilmesinden dolayı- kışın bastırması üzerine kesin bir netice elde edemeden Kazvîn'e geri döndü. Aynı yıl Şirgir, oğlu Ömer ve beraberindeki Deylem ve Gilan askerleriyle beraber Alamut Kalesini kuşatmaya aldı. Ani bir gece baskını neticesinde kale muhafızı Emir İshak ele geçirilerek sultanın emriyle Kazvîn valisi tarafından

[65] Kaşanî, *Tarih-i İsmailîyye,* s. 136-137; Lewis, *Haşişiler,* s. 38; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları,* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s. 386.
[66] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 121-122.
[67] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 122.

öldürüldü.[68] Bu seferden iki yıl sonra 1111'de Kazvîn'e 20 mil uzaklıktaki İsmailî kalesi olan Bire ele geçirildi.[69]

Muhammed Tapar döneminde dördüncü defa Alamut üzerine 13 Temmuz 1117 tarihinde sefer düzenlendi. Sultan bu kuşatmaya oldukça fazla önem verdiğini göstererek askerin gerekli erzak ve yiyeceğini temin etmekle düzenli olarak bölgeye sevkiyat yaptırıyordu. Emir Anuştekin'in yönettiği bu kuşatmada İsmailîler iyice köşeye sıkıştırılmışken Mart 1118'de Sultan Muhammed Tapar'ın ölüm haberi İsmailîlerin direncini tekrar arttırdı. Buna karşılık Selçuklu ordusunun maneviyatı zedelendi ve komutanlar kuşatmanın kaldırılması veya devam etmesi yönünde ayrılığa düştüler. Neticede kuşatma kaldırıldı ve Alamut Kalesi İsmailîlerin elinde kaldı.[70]

Büyük Selçuklu sultanları içinde Alamut Kalesindeki İsmailîler ile en kararlı ve sistemli bir şekilde mücadele eden Muhammed Tapar olmuştur. Bu seferlerde çok sayıda İsmailî kalesi ele geçerken birçok İsmailî daisi öldürülmüştür. Onun kullandığı yöntem büyük sefer öncesinde düşmanın ekipman konusunda yıpratılması ve sonunda büyük darbenin vurulmasına yönelikti. Nitekim en son yapılan seferde büyük bir titizlikle hareket edilmiştir.

518/1124 yılında Hasan Sabbah'ın ölümü üzerine Kiya Bozorg Ümid, Alamut'ta İsmailîlerin lideri oldu. 523/1128 yılında Alamut üzerine yapılan saldırıda birçok İsmailî öldürüldü. İsmailîler Selçuklu Devleti'nin bu saldırıları karşısında hedef olarak hep Kazvîn şehri üzerine saldırılar düzenliyorlardı. Alamut kalesinden Kazvîn üzerine tertip edilen bu saldırı sonucunda 400 kişi öldürüldü. Özellikle İsmailîler 535/1140, 537/1142, 538/1143, 539/1144, 550/1155,

[68] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 122; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi,* s. 82-83; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* s.190.
[69] Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi,* s. 82-83; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* s.190.
[70] Sütude, "Tarihçe", s. 125; Lewis, *Haşişiler,* s. 49; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi,* s. 83; Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* s. 149; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* s. 190-191; Ayşe Atıcı Aracıyan, "Nizari İsmailîleri'nin Gelir Kaynakları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* sy. 26, (2009), s. 239.

552/1157, 553/1158 yıllarında Kazvîn'e yoğun olarak saldırılarda bulunarak birçok insanı öldürmenin yanında şehri de oldukça fazla tahribata uğratmışlardı.[71]

Selçuklu sultanları 1090'dan itibaren gerek Kazvîn valileri, gerekse merkezden gönderdikleri komutanlar aracılığıyla kuşattıkları Alamut Kalesini ele geçirme başarısını gösteremediler. Üstelik Selçuklu kuvvetleri her zaman sayıca İsmailîlerden oldukça fazla olmalarına rağmen muvaffakiyet elde edememişlerdi. Bunun altında yatan en belirgin sebep Alamut Kalesinin sarp bir mevkide olması ve İsmailî dailerinin Hasan Sabbah'ın uyguladığı birçok değişik yöntemle motive olmalarından ileri gelmektedir. Daha sonrasında gizli propaganda yöntemiyle yayılan İsmailî hareketinin Selçuklu üst düzey komutan ve yöneticileri arasında yayılmış olması durumu,[72] Alamut'un düşmesine engel olan bir diğer sebep olarak kabul edilebilir.

İsmailîlerin Kazvîn'e saldırmalarının temel sebebi mezhebi farklılıktır.[73] Ehl-i sünnet olan Kazvîn halkı ile Şiî olan İsmailîler arasında bu anlamda dinsel bir uyuşmazlık söz konusudur. İsmailîler Kazvîn halkını bir taraftan propaganda yoluyla taraftar edinmeye çalışırken bunu engellemeye çalışan ve Alamut'u sık sık kuşatmaya alan Selçuklu yönetiminin tutumuna karşı da diğer taraftan Kazvîn'e saldırılar düzenlemişlerdir.

2. Irak Selçuklu Devleti Hâkimiyetinde Kazvîn

2.1. Irak Selçuklu Saltanat Mücadelelerinde Kazvîn

514/1120 yılında kurulan Irak Selçuklularında devletin hanedanın ortak malı olduğu anlayışından hareketle iktidar

[71] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 126.
[72] Selçuklu komutanları arasında İsmailî mezhebinin yayılması hakkında Girdkuh kalesinin ele geçirilmesi olayı örnek verilebilir: Damgan bölgesine Alamut'tan elçiler gönderilmesi vasıtasıyla İsmailî mezhebine intisab etmiş olan Muzaffer adlı yönetici kaleyi İsmailîler adına ele geçirmek için amiri bulunan Selçuklu komutanından kendisini Girdkuh kalesine Sultanın izniyle atanmasını istedi. Girdkuh kalesine yerleştikten ve kaleyi tahkim ettikten sonra Hasan Sabbah'ın müridi olduğunu ilan etti. Lewis, *Haşişiler,* s. 43.
[73] Sütude, "Tarihçe-i Kazvin", s. 127.

mücadeleleri yaşanıyordu. Bu iktidar mücadelelerinde Kazvîn şehri de haliyle kendine yer buluyordu. Bu paralelde 1132'de tahta geçen Selçuklu sultanı Tuğrul, Melik Davud'un isyanı ile karşı karşıya kaldı. Kazvîn şehrini hâkimiyeti altına alan Davud'a karşı harekete geçen Tuğrul, çok geçmeden bu isyanı bastırarak şehirde tekrar merkezi otoritenin hâkimiyetini sağlamayı başardı.[74]

Irak Selçuklu hükümdarlarından Kızıl Arslan'ın 587/1191'de ölümü sonrası yaşanan saltanat mücadelesinde Kutluğ İnanç Mahmud ile Sultan Tuğrul karşı karşıya geldiler. 14 aydır hapiste bulunan Tuğrul 3 bin kişiyle Tebriz'i kuşatıp başarılı olamayınca Hemedan tarafına yöneldi. Bu arada Kutluğ İnanç, Rey'den hareketle 15 bin kişilik bir kuvvet toplayarak Kazvîn'e geldi. Kazvîn civarında vuku bulan savaşı Tuğrul kazandı.[75]

Irak Selçuklu hükümdarı II. Tuğrul'un Harezmliler ile Rey'deki mücadelesinde yenilmesi sonucu Irak Selçuklu Devleti son buldu. Bundan sonraki süreçte Harezmliler ile mücadele Selçuklu beyleri üzerinden yaşanacak ve nihayetinde Kazvîn Harezmlilerin hâkimiyeti altına girecektir.[76]

591/1194-95 yılında Kazvîn şehrinin tekrar Abbâsî iktidarı altına girdiğini görüyoruz. Kutluğ İnanç b. Pehlivan'ın yerine geçen Nureddin Gökçe, Harezmlileri Tabes'e kadar sürdükten sonra Isfahan'ı ele geçirdi. Bağdat'a haber göndererek, Rey, Save, Mazenderan gibi yerlerin kendisine, Isfahan, Kazvîn, Zencan gibi şehirlerin ise halifenin tasarrufuna sunulması teklifinde bulundu. Halifenin bu teklifi kabul etmesiyle Kazvîn şehri tekrar uzun bir aradan sonra Abbâsî hâkimiyeti

[74] Bundarî, *Zubdatü'l-Nusra,* s. 151; Sadrüddîn Ebu'l Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye,* çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1943, s. 71; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* s. 244-245; Kayhan, *Irak Selçukluları,* s. 133.
[75] el-Hüseynî, *Ahbâr,* s. 127-128; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* s. 291-292; Bosworth, "The Political And Dynastic History Of The Iranian World (AD. 1000-1217)", s. 181; Kayhan, *Irak Selçukluları,* s. 310-311.
[76] Kayhan, *Irak Selçukluları,* s. 314-318.

altına girmiş oldu.[77] Selçuklu hanedan mensuplarının iktidar mücadelesine birkaç yıldır Abbâsî hilafeti de dâhil olmuştu. 594/1198 yılında Kazvîn önlerinde ve Abbâsî halifeliği tarafından desteklenen Nureddin Gökçe ile Harezmliler tarafından desteklenen Mayacık arasında yapılan savaşta Harezmliler galip gelmişlerdi.[78] Irak Selçuklu Devleti'nin artığı olan emirlerin de mücadelesi böylece sona ermiş ve Kazvîn bu tarihte kesin olarak Harezmşahların idaresi altına girmiştir.

2.2. Irak Selçuklu-İsmailî Mücadelelerinde Kazvîn

Irak Selçuklu hükümdarı sultan Mahmud, Bâtınilerle barış içinde olmak amacıyla 1129 yılında sarayına Alamut'tan bir temsilci davet etmişti. Isfahan'da sultan ile görüşen İsmailî elçisi sultanın huzurunda iyi karşılanmış ve kendisine ikramlarda bulunulmuştur. Elçinin Isfahan'dan ayrıldıktan sonra bir grup insan tarafından linç edilmek suretiyle öldürülmesi neticesinde barış girişimi sonuçsuz kaldı. Sultan Mahmud İsmailî elçisinin öldürülmesi olayında kendini sorumlu tutmamakla beraber sorumluların bulunup cezalandırılması için de herhangi bir uğraş vermiyordu. Selçuklu sultanı ile aralarında yaşanan sert mektuplaşmalardan sonra bir neticeye ulaşamayan Kiya Bozorg Ümid, elçisine yapılana karşılık verme adına Kazvîn şehrine hücum etti. Kazvîn halkı İsmailîlerin saldırılarına karşılık verip bir süre direndi ancak İsmailî dai tarafından bir Türk komutanının öldürülmesiyle bu direniş son buldu. Kazvîn'de yüzlerce insanın öldürülmesinin yanı sıra şehir tahrip edildi. Birçok hayvan ve taşınmaza büyük zararlar verildi. İsmailîler böylece elçilerinin intikamını almış oldular. Bu olayın akabinde sultan Mahmud tarafından Alamut üzerine yapılan seferden bir netice alınamadı.[79] Yıllardır İsmailîlerle mücadele içinde olan

[77] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. X, s. 6; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 138.
[78] Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi,* s. 140-141.
[79] Kaşanî, *Tarih-i İsmailîyye,* s. 158-159; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 113; Lewis, *Haşişiler,* s. 56-57.

Selçuklularda sürekli olarak uygulanan saldırgan bir politikanın yerine strateji değişikliğine gidildiğini görüyoruz. Bunun sebebi devletin güçsüzlüğü ile açıklanacağı gibi İsmailîlerle mücadelede yöntemin değiştirilmesi ile de açıklanabilir. Ancak uygulanmak istenen bu politikanın uzun yıllardır aralarında husumet bulunan Şiî ve Sünnî kesimin meseleyi izole edememesi neticesinde başarısızlığa uğraması kaçınılmaz bir son olmuştur.

Irak Selçuklu hükümdarı Arslanşah'ın Gürcüler üzerine yaptığı seferi fırsat bilen İsmailîler, Kazvîn'e üç fersah (17.055 km) mesafede dağların tepe kısımlarında üç tane kale inşa etmişlerdi. Müstahkem bir şekilde inşa edilmiş olan bu kaleleri İsmailîler Kazvîn'e saldırmak üzere üs olarak kullanacaklardı. Kaleleri inşa ettikten sonra hazırlıklarına başlayan İsmailîler, kısa bir süre sonra Kazvîn'e saldırarak şehri kuşattılar. Ancak Kazvîn halkının savunma direnci İsmailîlere geri adım attırdı. Kazvîn zor durumda olduğundan sultandan yardım talep edildi. Gelen yardım üzerine Kazvîn yakınlarında inşa edilen kaleler birer birer Selçuklu hâkimiyeti altına alındı 560/1164-65.[80] Bu tarihten sonra İsmailîlerle mücadeleden çok Selçuklu sultanları ile emirler ve hanedan üyeleri arasında sürüp giden saltanat mücadeleleri ön plana çıkmıştır. Saltanat mücadelelerinden kaynaklı giderek zayıflayan Irak Selçukluları Alamut merkezli hayat süren İsmailîlerle mücadele etme fırsatı bulamamıştır. Alamut merkezli siyasî faaliyetlerini sürdüren İsmailîlerle en baştan beri barış politikası izlemeye çalışılması Irak Selçuklularının zayıflığına işarettir. Bu münasebetle Kazvîn'in İsmailî tehdidine daha fazla maruz kalması kaçınılmaz olmuştur. Her ne kadar İsmailî dailerinin Kazvîn'deki propagandasıyla birçok taraftar elde edilmişse de şehir İsmailîlerin eline geçmediği için Sünnîlik şehirde daha da ağır

[80] Ravendi, *Rahatü's-Südûr ve Ayeti's-Sürûr,* c. II, çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 275-276; Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Âl-i Selçuk,* Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 130; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi,* c. IX, s. 334; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih Selçuklu Devleti,* çev. Erkan Göksü, Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 251-252.

basan anlayış olmaya devam ediyordu. Bu durumda haliyle Selçuklu Devleti'ne karşı oluşan herhangi bir tepkide Kazvîn payına düşeni İsmailî saldırılarıyla alıyordu. Kazvîn'e yapılan İsmailî saldırıları kimi zaman Selçuklulara karşı bir misilleme hareketi halindeyken kimi zaman da Kazvîn'de İsmailî hâkimiyeti tesis edilmek için düzenlenen saldırılardı. Netice itibariyle yaklaşık bir asırdır devam eden İsmailî faaliyetleri, Selçukluları sürekli meşgul eden bir problem olarak varlığını Selçukluların yıkılmasından sonra da devam ettirmiştir.

Sonuç

Kazvîn şehrinin önemi hususunda göze çarpan en önemli meselelerden biri, şehrin Deylem saldırılarına karşı garnizon kent olarak kurulması ve sonrasında halkın yerleştirilmesiyle askeri bir yerleşke olmakla beraber kent görünümü de kazanmış olmasıdır. İslam fethinden Irak Selçuklu Devleti'nin sonuna kadar şehirde sürekli hâkimiyet mücadelesi yaşanırken bu mücadelelerin aynı zamanda Sünnî-Şiî mücadelesi olduğunu da belirtmek gerekir. Zira 864 yılında İslam fethinden 200 yıl sonra tam anlamıyla İslam idaresine sokulamayan Taberistan bölgesi Şiî alt yapılı Zeydî Devleti'nin hâkimiyeti altına girmişti. İşte bu tarihten itibaren Taberistan'ın hemen komşusu olan Kazvîn şehri de Şiî-Sünnî çatışmasının ortasında kaldı. Bu mücadelelerden kaynaklı sürekli Abbâsî iktidarı ve onun taşıyıcıları tarafından Zeydîler ile mücadele safhası yaşandı. Taberistan bölgesinin sarp bir bölge olması ve İslamlaşma sürecinde geri kalması Zeydîlerden sonra bölgeye Büveyhîlerin hâkim olmasıyla bölgedeki faaliyetler Şiî referansta devam etti. Rey merkezli ancak Taberistan'da hâkim olan Büveyhîlerin Cibal kolu Kazvîn üzerinde de hâkimiyet kurmayı başardı. Bunun yanında yerel hanedanlardan olan Müsafirîler de belli bir süre Kazvîn şehri üzerinde vassal statüde yönetim gösterdiler.

Kazvîn'de Abbâsî ve taşıyıcılarının etkinliği ile hemen komşu oldukları Taberistan bölgesi hâkimleri arasında sürekli bir iktidar mücadelesi yaşandı. Basit bir iktidar mücadelesi görünümünde olan ancak aslında Sünnî iktidarın kuzeydeki ulaştığı en son gerçek anlamda egemenlik kurulmuş olan Kazvîn, hala garnizon kent olma özelliğini korumaktaydı. Bu süreçte Kazvîn'i siyasî tarih sahnesine çıkarmış olan Deylem yönetimini de unutmamak lazım gelir.

Kazvîn garnizon kent olma özelliğini her ne kadar sivil halk yerleşmiş olsa da kaybetmemişti. Kazvîn'de Selçuklu hâkimiyetinin başlamasından hemen önce şehirde ve bölgesinde durum özetle İslam dini içinde mezhep kavgalarının temelde yer aldığı bir çatışma ortamından ibaretti. Kazvîn'de Selçuklu idaresi kurulduğunda Taberistan Selçuklu idaresi altına alındığı için 1090'a kadar mezhepsel anlamda bir sorun yaşanmadı. Ancak bu durum 1090'da Kazvîn şehri dâhilinde bulunan Alamut Kalesinin Şiî altyapılı İsmailî mezhebi mensuplarının eline geçmesiyle değişti. Bu defa Kazvîn'e daha yakın bir konumdan Şiî-Sünnî mücadelesi yaşanmaya başlandı.

Hasan Sabbah Fatımi daisi olduğu için İslam dünyasında iktidarı ele geçirme uğraşının bir uzantısının Selçuklu topraklarında yaşandığını söyleyebiliriz. Zira İslam dünyasında sembolik manada olsa dahi Mekke'nin önemi oldukça fazladır. Bu paralelde Alparslan'ın fetihlerinden ve özellikle Ani şehrinin fethinden sonra Mekke şerifinin Fatımi halifeleri adına hutbe okumaktan vazgeçip Abbâsî halifesi ve Alparslan adına hutbe okumaya başlaması İslam dünyasında hâkimiyet mücadelesi açısından hâkimiyetin el değiştirmesi anlamına gelir. İşte bundan dolayı Hasan Sabbah'ın ve öncesinde Selçuklu topraklarında propaganda yapan dailerin işte bu amaçla mücadele verdiklerini söylemek yerinde bir tanımlama olur.

Gerek Büyük Selçuklu Devleti gerekse Irak Selçuklu Devleti sultanları ve yöneticileri 1194 yılına kadar Alamut kalesinde meskûn

olan İsmailîlerin kaleden uzaklaştırılması ve Kazvîn şehrinin korunması adına mücadele verdiler. Bu mücadele görünürde iki devlet mücadelesi şeklindeyken aslında mezhep mücadelesi adına yapılmaktaydı. Neticede Kazvîn civarında bulunan Alamut dışındaki Kalelerde de faaliyet gösteren İsmailîleri, Selçuklular bölgeden söküp atmakta başarı gösteremedi.

Kaynakça

Alptekin, Coşkun, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 95-213.

Aracıyan, Ayşe Atıcı, "Nizari İsmailîleri'nin Gelir Kaynakları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* sy. XXVI, (2009), s. 231-245.

Azimli, Mehmet, "Sünnî Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şiî Hanedan: Büveyhîler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* VII/2, (2005), s. 19-32.

Bazın, Marcel, "Kazvîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXV, (Ankara 2002), s. 154-155.

Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* çev. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.

Bosworth, C. Edmund, "The Political And Dynastic History Of The Iranian World (AD. 1000-1217)", *The Cambridge History Iran,* c. V, Cambridge History Press, 1968, s. 1-202.

----------, "The Tahirids and Saffârîds", *The Cambridge History Of İran,* c. IV, Cambridge 1975, s. 90-135.

----------, *Historic Cities Of The İslamic World,* Brill, Leiden-Boston 2007.

Bundarî, *Zubdatü'l-Nusra ve Nuhbatü'l-Usra,* çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa,* c. III, çev. Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Daftary, Farhad, *Muhalif İslamın 1400 Yılı İsmailîler,* çev. Ercüment Özkaya, Raslantı Yayınları, Ankara 2001.

Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi,* c. I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945.

Ebu'l-Fidâ, *Takvimu'l-Büldân,* çev. Abdü'l-Muhammed Ayeti, Tahran 1349.

el-Belazuri, *Fütûhu'l-Büldân,* çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

el-Hüseynî, Sadrüddîn Ebu'l Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye,* çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1943.

Erkoçoğlu, Fatih, *Abdülmelik b. Mervan ve Dönemi,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

Fayda, Mustafa, "Bedevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. V, (İstanbul 1992), s. 311-317.

Fazlullah, Reşidüddin, *Camiü't-Tevarih Selçuklu Devleti,* çev. Erkan Göksü, Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Gerdizi, *Zeynü'l-Ahbar,* çev. Abdülhayy Habibi, İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheg-i İran, Tahran 1968.

Güner, Ahmet, "Müsafirîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXXII, (İstanbul 2006), s. 68-70.

İbn İsfendiyar, *History of Tabaristan,* çev. Edward G. Browne, Leiden 1905.

----------, *Tarih-i Taberistan,* c. I, çev. Abbas İkbal Aştiyani, Taberistan 2007.

İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı,* çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XI, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.

İbnü'l-Cevzi Sıbt, *Miratü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular,* çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi,* c. II, çev. Ahmet Ağırakça v.dğr., Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

İpek, Ali, "Sacoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXXV, İstanbul 2008, s. 364-366.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Kaşanî, Ebu'l-Kasım, *Tarih-i İsmailîyye,* çev. Muhammed Taki, Danişgede-i Edebiyat-ı Tebriz, Tebriz 1343.

Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları,* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

Kurt, Hasan, *Tahiroğulları,* Araştırma Yayınları, Ankara 2002.

----------, "Tahiriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXXIX, (İstanbul 2010), s. 403-404.

Lewis, Bernard, *Haşişiler,* çev. Ali Aktan, Sebil Yayınları, İstanbul 1995.

Madelung, Wilfred, "The Minor Dynasties Of Northern Iran", *The Cambridge History Of Iran,* c. IV, (Cambridge 1975), s. 198-249.

Merçil, Erdoğan, "Büveyhîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. VI, (İstanbul 1992), s. 496-500.

----------, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. VI, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 223-299.

----------, *Gazneliler Devleti Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Minorsky, V., *Hududu'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib,* çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lutfullah, *Camiu'd-Düvel,* c. I, Yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

Müstevfî, Hamdullah, *Tarih-i Güzide,* çev. Abdül-Hüseyin Nevai, Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1364.

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

----------, "Esfar b. Şireveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XI, (İstanbul 1995), s. 373-374.

----------, "Alamut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. II, (İstanbul 1989), s. 336-337.

----------, "Hasan Sabbah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c, XVI, (İstanbul 1997), s. 347-350.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları,* Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

Ravendî, *Rahatü's-Südûr ve Ayeti's-Sürûr,* c. II, çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Sütude, Hüseyin Kuli, "Tarihçe-i Kazvîn", *Berresîhâ-yî Tarihî,* c. IV, Tahran 1969, s. 95-132.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965.

Usta, Aydın, "Samaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XXXVI, İstanbul 2009, s. 64-68.

Yakubî, *Ülkeler Kitabı,* çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2002.

Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydîleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

Yazıcızâde Ali, *Tevarih-i Âl-i Selçuk,* Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Samaniler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 50-75.

----------, "Sacoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. VI, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 81-136.

----------, "Abbâsîler Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. III, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 15-333.

Yılmaz, Saim, "Halife Mutazıd Döneminde Abbâsî Saffârî İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c. IX, (2004), s. 79-103.

---------- *Mutazıd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2006.

Zerrinkub, Abdü'l-Hüseyin, "The Arab Conquest of Iran and ıts Aftermath", *The Cambridge History of Iran,* c. IV, (Cambridge 1975), s. 1-56.

Künye:
Rençber, Akif, "İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvîn'in Siyasî Tarihi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 1*, (2012): 225-265.